

A MŰLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:
TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTŐ:
SZALAI SÁNDORNÉ

MTA
KIK

ADATRENK

258651

BARÓTI DEZSŐ

SÍK SÁNDOR

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1988

**MTA
KIK**

0 00034 70482 9

508253

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

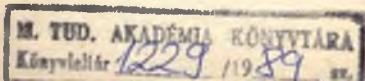
ISBN 963 05 4961 1

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988
Baróti Dezső

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	7
A költés a katedra	10
Az irodalomtudós	86
A nagy professzor	194
Bibliográfia	282

ELŐSZÓ

A kortárs kritika egy ideig hajlamos volt Sík Sándort a kettészakadt irodalom konzervatív szárnyához sorolni. Ezt a besorolást időnként nemcsak a katolicizmus és a modernség eredendő összebékíthetlenségének a valóságban egyébként nem mindig helytálló tézisével próbálhatta alátámasztani, hanem a „szerzetesköltő” egyes megnyilatkozásaival is. Nem mindig teljesen indokolatlanul. Ma amikor már valamelyes történeti távlatból közeledünk hozzá, mégis inkább a zaklatott korának nem egy antago-

nisztikus vonzásával és taszításával küszködő modern embert, költőt és tudóst kell meglátnunk benne.

Mi a következőkben a tudós, a professor Sík Sándor portréját rajzoljuk meg. Mégsem feledkezhetünk meg arról, hogy a magyar katolikus líra egyik legmarkánsabb költője volt, és hogy gazdag életművében a poéta és a tudós állandó kölcsönhatásban álltak egymással. Ezért tudományos munkásságának a természetét s a benne megnyilatkozó esztétikai vonzalmakat sem érthetjük meg igazán, ha nem vázoljuk fel a hozzája vezető út egyes állomásait. Szerb Antal a „rendező értelem” költőjének nevezte. A versírásnak valóban a

tudósa volt, valahol a poéta doctus és a spontán költő határán, a tudóst viszont az irodalom szeretetének bensőséges lírája és mesterségbeli oldalának személyes tapasztalatból elmélyült vizsgálata jellemezte. A jelentős költő és a tudós mellett nem feledkezhetünk meg profeszszori tevékenységének bemutatásáról sem, ezzel ugyanis nemcsak a pedagógiának azt az ihletett poétáját méltathatjuk, akit Radnóti Miklós „a nagy professor”-nak nevezett, hanem egyetemi előadásainak alapos megvizsgálásával és a pályaképbe való beillesztésével az új utakat kereső irodalomtudóshoz is az eddiginél bizonyára közelebb juthatunk majd.

A KÖLTŐ ÉS A KATEDRA

Az írói vénát még a szülői házból hozta magával. Atyját, id. Sík Sándort (1853—1900), néhány jogtudományi könyv és tanulmány szerzőjét, a neves ügyvédet kora legképzettebb jogásza és a mérsékelt liberális nemzeti párt erősegei között emlegették. E párt programjával képviselőjelöltnek is fellépett, a mandátumot azonban nem sikerült megszereznie. Sándor fia, aki 1889-ben Budapesten született, mint az igazság bajnokára és a szegények védelmezőjére emlékezett rá, s „egy római szená-

tor”-hoz hasonlította. Őt gyermek maradt utána, s a korábbi jómód helyett tisztes szegénység, de az anyai szeretet ennek szorításában is bensőséges otthont varázsolt az árváknak. Ez a mélyen vallásos asszony — Endre fia szerint — már korábban fogadalommal kötelezte magát, hogy Isten szolgájának neveli gyermekeit: az öt gyermek közül háromban teljesült be fogadalma. Az egyik leány apáca lett, Sándor és öccse, Endre (a későbbi politikus) a piarista rendbe lépett be, s míg az utóbbi hamarosan elhagyta azt, bátyját egy hirtelen fellobbant szerelem hatására csak megkísértette a világi élet lehetősége, hogy végül is mint a magyar

piaristák rendfőnöke és a hazai katolicizmus egyik legkiemelkedőbb személyisége fejezze be az életét.

Gyermekéveit Gödöllőn töltötte, onnan járt be a pesti piaristák főgimnáziumába. A negyedik osztály elvégzése után (az anyai ösztönzésre vagy korán felébredt hivatástudatból?) felvételét kérte a nagy múltú tanítórendbe, és a Vácott eltöltött újoncszentdő, a noviciátus után rendje kecskeméti főgimnáziumában folytatta tanulmányait. Kitűnő tanuló volt, sokat szerepelt az önképzőkörben, több pályadíjat nyert, már a költő is kezdett ébredezni benne. Az érettségi után Budapesten folytatta tanulmányait, amelynek során a

„borzolt hajú és bozontos szakállú, nyugtalan férfi”, Riedl Frigyes volt soha el nem felejtett hatással rá. Teológiát és filozófiát Schütz Antaltól tanult, aki a mesterből hamarosan szívbeli jóbarátja lett; kapcsolatuk — a költő nagy szomorúságára — majd csak a hírhedt „faji törvények” idején lazul meg. Korábban még mind a ketten Prohászka „diadalmas világnézete” zászlóvivői. Valóságos szentet láttak benne. Mégis, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy Sík esetében nemcsak az ifjú szerzetesnek a kétségtelenül nagy formátumú lelkipásztor iránt érzett rajongásáról van szó. Azt is megérezte, hogy Prohászka maga is ugyan-

annak a századnak elején feltörő nyugtalanságnak a nyugtalan gyermeke volt, mint Ady és társai. Akár még azt is mondhatnánk róla, hogy „nyugatos”, hiszen a francia és német „neokatolicizmus”-tól erősen megihletett új szavai hazai előzmények nélkül kavarták fel a magyar klérus addig békés és nyugodt állóvizeit. A proletáryomorról, a szegényparasztság helyzetéről, a félf feudális nagybirtokrendszeréről vagy a kapitalizmusról mondott szavai nyomán egy ideig egy szociális kereszténydemokrácia hívének és a radikális reformtörekvések potenciális szövetségésének lehetett tekinteni, és voltak, akik valóban így láttak,

még a baloldalon is. Prohászka nagy párfordulása a forradalmakat követő években történt, amikor közvetlenül is politizálni kezdett, képviselőseget vállalt, és bár később kemény szavakkal szólt a nemzetgyűlésről, akarva, nem akarva mégiscsak az egyre avultabb régi rend konszolidációjához nyújtott hathatós segítséget. Igaz továbbra sem szűnt meg hirdetni, milyen nagy nemzeti érdekek fűződnének a munkásság és a parasztság szociális igényeinek kielégítéséhez, és azt is elhisszük Sfk Sándornak, nem rajta múlt, hogy az ilyen szavai épp csak hogy elhangzottak „a magyar politika pusztaságában”. Talán azért, mert

a problémák megoldására konkrét programot sohasem fogalmazott meg. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a hatáskeltés patetikus eszközeit sem mindig megvető írásai és szuggesztív beszédei egy később végzetessé vált politika mikrobáit hordozhatták magukban. De azt is a nézeteinek ellentmondásos volta és a kétségtelenül művészi erejű stílusának polivalenciája teszi érthetővé, hogy a komoly reformok őszinte hívei szintén a saját vágyaikat olvashatták ki szövegeiből. Sík Sándor, aki még a tízes években kezdett el lelkesedni érte, kétségtelenül az utóbbiak közé tartozott, amíg a harmincas-negyvenes évek keserű

tapasztalatai rá nem döbentették arra, hogy Prohászka mégsem volt az a „nagy vátesz”, „a Zrínyi Miklósoknak és Széchenyi Istvánoknak, a nagy magyar lélekkeltegetőknek az az egyenes utóda”, akit sokáig látott benne.

1910-ben élete egyik legmozgalmasabb esztendejét érte meg. Megszerezte a tanári diplomáját, tanítani kezdett a piaristák váci gimnáziumában, publikálta a Mindszenty Gedeonról írt doktori értekezését, s aminek a legjobban örült, megjelent első verseskötete, a *Szembe a nappal*. Címlapját a gödöllői művésztelep egyik jeles mestere, Ady későbbi illusztrátora, a magyar szecesszió történetében

előkelő helyet elfoglaló Nagy Sándor tervezte, akihez Sík Sándort később is közeli barátság fűzte. Magában a kötetben akkoriban egy modern nyelven megszólaló, de hagyományosan katolikus szemléletű anti-Ady jelentkezését látták. A Nyugat alighanem ezért figyelt fel rá, igaz, csak Karinthy kegyetlen kritikájával, pedig az ifjú költő legalább fél szemével ekkor már rég a nagy folyóirat felé nézett, „testvér-akkordokat” találván bennük. A testvérakkordokat (s később majd az újabbakat is) ettől kezdve állandó rokonszenvével kíséri, sőt gyakran a magáénak is érzi. Néhány versével már ekkor közel állt a Nyugat

költőihez. Öccse, Sík Endre szerint próbálkozott is az akkor már híres folyóiratnál. „Még egyetemista korában — úgymond — én vittem be verseit a szerkesztőségbe. Azok lehet, meg is jelentek volna, de Schütz Antal tudomást szerzett róla, és rábeszélte, hogy kérje vissza...” (Vigilia 1973/9. 615.) Az *Összegyűjtött versek* jegyzetében maga Sík Sándor szintén beszél erről a próbálkozásról, előbb a *Virág a tengeren* c. verséről szólva említi meg, hogy „ez azok közül a versek közül való, amelyeket a Nyugatnak beküldtem”, ezt mondja a *Ködös vizek fölött* címűről is, majd néhány sorral alább arról a kesernyés hangulatáról beszél, ami

azért öntötte el, mert a Nyugat „nem felelt jelentkezés”-ére. Az azonban mégis vigasztalására szolgálhatott, hogy Kosztolányi szépen és biztatóan írt kötetéről. Bár nagyobb keménységet kívánt neki versei megválogatásában (a kötetben valóban van néhány, akár zsenigének nevezhető darab), „keménységet a kritikában, kíméletlen, vad keménységet, hogy verseivel szemben, ha kell, kegyetlen is tudjon lenni”, a dicsérő szavakkal sem fukarkodott: „Csupa kedv, öröm és optimizmus. Szellemi részegség és lelki mámor. Egy korán kelő ember részegül meg így az élettől, aki a zöldben ébred, friss gyümölcsöket eszik,

a szelek muzsikájával mulat, a patak jeges vizétől kap jókedvre . . . Tűz, lélek, izmos és acélos akarat-erő lüktet benne . . .” (Élet 1910.) Kosztolányi jó szemére vall, hogy Sík Sándornak néhány olyan vonását is kiolvasta ennek az első kötetnek a verseiből, amely, bár később egyre kevesebb harsánysággal, mindvégig hozzátartozik majd személyiségéhez. Az ifjú Sík életöröme sem póz volt csupán: még akkor is őszintének tekinthetjük, ha tudjuk, hogy verseinek ez a hangja aligha tört volna fel Prohászka harcba hívó katolicizmusának inspirációja nélkül. Amikor mintegy húsz esztendővel később megismerkedtem vele.

még mindig egy olyan, a személyisége legmélyéből fakadó, közvetlen és természetes kedv, öröm és optimizmus sugárzott belőle, amit aligha lehet egyetlenegy hatásra visszavezetnünk.

A két esztendővel később megjelent újabb kötete, *A belülvalók mécsese* viszont már valamilyen, közelebbről meg nem nevezett, sőt a tudat mélyére szorított válságról vall, amit végül is egy misztikus Isten-élményben old fel. Úgy látszanék, hogy Prohászka, mégpedig az intim, a misztikus Prohászka hangja ösztönözte, bár nem tudta teljesen magával ragadni. Különösen a *Titok* c. ciklusában feltűnő ez a hatás, de talán az sem

véletlen, hogy amikor később (1960 körül) a verseihez csatolt feljegyzései készültek, már egy szót sem szól Prohászka hatásáról, pusztán Maeterlinck, Rilke és Kosztolányi hatását említi. Amikor ez a kötet megjelent, már a pesti piaristák nagy múltú főgimnáziumában tanított. Kítűnő pedagógus volt, ihletett magyarórái diákjai élményévé tették az irodalmat, önképzőkörében pedig már a modern világirodalomra is kitekintettek. Nemesak Szerb Antal (aki állandó szereplője, majd titkára és elnöke volt ennek a nyitott szellemű, vitakozó kedvű önképzőkörnek) lett „Sfk-rajongóvá”. (Kapcsolatukról bővebben: Poszler

György: Szerb Antal. Bp., 1978.)
Hogy a pedagógiai vénája azután sem halványult meg, az Kosztolányi Dezső jó tíz évvel később írt leveléből is kiderül: „Barátom, nagyon köszönöm okos, szép könyvedet. Most pedig még egy kéréssel rohanlak meg. Mondd, drága Sándor, nem lehetne téged valami úton-módon — csellel, furfanggal — becsempészni Ádámhoz. A fiam bálványoz. (Mellesleg én is). Ha segítségemre leszel ebben, nagyon meghálálom. Hívd: Kosztolányi Dezső.” (In: Lukács László: *A szeretet pedagógusa*. Vigilia 1973/9. 609.)

Az is ismeretes, hogy a magyar cserkészlet egyik alapítója s egy

ideig szövetségének elnöke volt. Egy új típusú, az eleven élethez közelálló ifjúság nevelését várta tőle, s nem az ő jó szándékain múlt, ami nem valósulhatott meg célkitűzéseiből. Cserkészindulóját azonban ezrek énekelték s a szintén általa írt *Cserkészvezetők könyve* sem méltatlan szerzőjéhez. Egy ideig az egyik legszínvonalasabb ifjúsági folyóiratunkat, a *Zászlónkat* is szerkesztette.

Pedagógusi munkája, bármennyire odaadással végezte, energiáinak csak egy részét kötötte le. Segédszerkesztője lett az új utakat kereső katolikus folyóiratnak, az *Életnek*. Ez közölte számos versét, mellettük több tanulmánya, könyv-

ismertetése és kritikája jelent meg benne. A folyóirat legfrissebb tollú munkatársa volt. A legtöbbször nagy megértéssel írt a nyugatosokról is, köztük Babits Mihályról (*Herceg, hátha megjön a tél is.* 1911. 697.), Kaffka Margitról (*Tallózó évek* 1911. 1244. 1.), Kosztolányi Dezsőről (*Mágia.* 1913. 24.). A színikritikus a klasszikusok mellett Móricz Zsigmondra (*A Falu.* 1911. 455.), Maeterlinckre (*Mária-Magdolna* 1911. 455.), Bernard Shaw-ra (*Nem lehessen tudni* 1912. 58.) és Reinhardt vígszínházi rendezésére figyelt fel. Tanulmányai szintén hasonló érdeklődésről tesznek bizonyosságot, és több olyan van közöttük, amelyekben későbbi köny-

veinek, előadásainak első megfogalmazásait ismerhetjük fel. Maeterlinck kapcsán például a szimbolizmust tárgyalta (*Béryluse tündér gyémántja.* 1912), a *Dialógus a régi és az új magyar versről* (1910) pedig azzal a konklúzióval végződik, hogy Ady a magyar ritmus fejlődésében is újat hozott. Nagyobb tanulmányt írt Gárdonyiról (1918), Prohászktát szintén író gyanánt mutatta be (1914).

Közben a költő népszerűsége is növekedőben volt. Az Élet biztos könyvsikerre számított már, amikor igényes sorozatában (Kosztolányi *Modern költők*ének első változata is ebben jelent meg) verseinek gyűjteményes kiadására vállal-

kozott. A nyomdai kiállítását tekintve is reprezentatív kötetre nemcsak a katolikus kritika figyelt fel, ez már-már hozsannázó szavakban. A Nyugatban Tóth Árpád minősítette „érdemes lírá”-nak, s bár több közvetlenséget kívánt neki, és bár némiképp monotonnak tartotta, mert csak egyetlen nagy élmény, az „Istennel való lelki egyesülés különös gyönyörűsége” uralkodik el rajta, néhány olyan tulajdonságát is értékelte, amely Sík Sándor költészetét a későbbiek során szintén jellemzi majd: „Külön sajátos és megkapó heveséget ad ily tárgyú költeményeinek az is — írja —, hogy vallásos odaadásának legextatikusabb, leg-

elragadottabb kifejezéseiben csaknem szerelmi hang csendül meg, mintegy valamely elkallódni nem tudó erotika különös transzponálása az istenség imádatába. Ez a tulajdonság az egyházi líra nem egy régi remekében is megvan, s most Sík költészetében érdekesen újul meg. . .” „A legérettebb írásá”-nak a *Magyar Sirdmok* c. ciklusát tekinti, ennek a versei — úgymond — „igaz maradandóságra számíthatnak s költőnknek jeles helyet biztosítanak új lírikusaink sorában; Berzsenyire emlékeztető, sötét hév hatja át ezeket a költeményeket, főleg a *Jeremiád* című, antik metrumú elégiát. Szeplőtlen hazaszeretet ritkán megcsendülő hangját hall-

jük, s meglepetve érezzük Sík Sándor lírájának nemes és emelkedett férfiasságát” (Nyugat 1917. I. 588.).

A versekkel csaknem egy időben két drámája jelent meg, így a háromfelvonásos *Ébredés* (1916), továbbá a *Salamon király gyűlölje* c. egyfelvonásos misztériumjátéka. Ezeket nemsokára egy másik misztériumjáték, az ötfelvonásos *Alexius* követte, amelyben a régi magyar irodalomba is eljutott Szent Elek legendáját dolgozta fel. Kritikusai többször elmondták már, hogy a színpadra szánt műveit sokkal inkább a szép és emelkedett dicsőjük, mint valóságos drámai erejük teszi értékessé.

A tapintatos Tóth Árpádnál kritikusabb olvasónak azt is észre kell vennie, hogy a „nemes emelkedettség” hangja különösen a köteteiből legtöbbször kirfvő és oda alighanem csak az elvárások miatt beillesztett verseiben szóno- kias, prédikáló retorika marad csupán. Egy ideig még a „hazafias költő” szerepét is elvárták tőle, s mivel kitűnő verselő volt, ennek még akkor is eleget tudott tenni, amikor a felemás ihletekből csak a szavak szép áradatára futotta. Különösen pályájának nagyjából a harmincas évekig számítható első periódusában gyakoriak az ilyen versek. Kár, hogy a kötelező alkalmak elmúltával is bevette

őket köteteibe, pedig kikívánczoltak volna belőlük. Egyiküket-másikat később maga is hol „retorikus zsengeknek”, hol „csinált költeményeknek” vagy „verses értekezéseknek” nevezte. Leginkább az ilyen, pusztán a kötelező szerep és nem a költő legbensőbb igényeiből fakadó versei avultak el, és voltak avíttak már megjelenésük idejében. Igaz ugyan, hogy közönségének jelentős része épp ezeket szerette.

Retorikus hangja mégsem volt annyira egyhangú, amilyenek az eddig elmondottak alapján gondolni lehetne. Néha ugyan kísértésbe esett, hogy szép szavak áradatával pótolja az inspiráció gyengeségét

(egy olyan rutinos szónoknak, amilyen ő volt, ez valóban nem volt nehéz), máskor viszont a retorika annak a „nemes és emelkedett férfiaság”-nak kifejezésére szolgált, amit már Tóth Árpád elismerően méltatott, amikor verseinek Berzsenyire emlékeztető hévét emlegette. Nem indokolatlanul, hiszen Sík Sándor tudatosan vállalta a patrióta költészet XIX. századi örökségét, különösen Vörösmartyét, aki kora ifjúságától kezdve az egyik legkedvesebb költője volt, a magyar romantika reménytelenségében is reménykedő morálját és az ebben gyökerező „líránál líraibb retorikát” pedig mindvégig irodalmunknak a nem-

zeti klasszicizmussal egyenértékű örökségének tekintette. (Vö.: *A magyar romantika kérdései*. Irodalomtörténet 1943).

A háború és az összeomlás idején írt verseiben a régebbi hazafias líránk hagyományainak emelkedett pátosza mellett a késői Ady-nak és a *Húsvét előtt* Babitsának stílusával rokonítható újszerű hangok is feltörnek belőle. Így például az 1919-ben megjelent *Maradék magyarok* c. kötete néhány szép darabjában (*Ének minden emberhez. A költő háborús imádsága*). Az 1923-ban közzétett, még a korábbi évekből való *Zrínyi* c. tragédiáját nemcsak ez kapcsolja a magyar sorskérdésekre választ

kereső írásaihoz: emelkedett hangú retorikája szintén rokonukká teszi.

A közösségi problémákkal vívódó szövegei közben mintha már kezdte volna megérezni, hogy azok pusztába kiáltanak, s hogy a várt megújulás helyett a régi rend restaurációja következett be, és egyre jobban a csendes műhelymunkák felé fordult. 1921-ben sajtó alá rendezte egyetlen szépprózai munkáját, a régi hagyomány motívumait modern hangvétellel rekonstruáló *Hét szép históridjét*, köztük a magyar irodalomból is jól ismert Jovianus császár történetét. Lehetséges, hogy Gottfried Keller példájára, bár

nem az ő felfogásában. Két évvel később (és ismét a vallásos hagyományok modernizálása jegyében) zsolnárfordításait, szabatosabban átdolgozásait jelentette meg (*Zsolnárok könyve*). Az volt a célja vele, hogy a zsolnárokat a XX. századi olvasó lelki és nem utolsósorban esztétikai igényeit is kielégítő stílusban szólaltassa meg...

Új verseskötetének, a *Csendnek* (1924) intim líraisága még inkább a befelé fordulásra mutat. Ha a szózatszerű verseit a háborús évek Babitsával hozhattuk kapcsolatba, most már a csendesebb beszédjükben találunk rokonságot, ami ismét azt mutatja, hogy költői útja, az

időnkénti konzervatív kitérései ellenére valójában a Nyugat poétáival haladt párhuzamosan. A *Csendben* megszólaló s ezután az egész pályáját végigkísérő természetlfrára már csak ezért is fel kell figyelünk, mert ezt alighanem költészete legértékesebb és az utána következő nemzedékek kritikáját leginkább kiálló eredményének tekinthetjük. Menekülésének kezdete volt ez abból a tépett világból, amelynek egy „keresztény-nemzeti” megújulásról szónokiaskodó hangossága egy ideig őt is megtévesztette, hogy azután egyre erősödjék benne a vágy, amit a *Csend* első versében, a *Búzavirágban* így fogalmazott meg:

Ne lenne közöm semmi, semmi
Tevés-vevéssel, hangossággal:
Csak lenni, szépen csendben
lenni . . .

A létezés boldogságát éli át ezekben a versekben, szinte már csak a pusztá létezését, miközben „elbocsájtja lelkét” az erdők boldog mámorának, a kakukkfüves pázsitoknak, az útszéli bokroknak. Saját magát szintén virágzó faágnak tekinti, aki érzi, hogy nyúlik az anyaföld mély szívébe dús gyökérzete, hogy akár a kis csibék vagy a csigabigák gyöngéd empirizmussal megfigyelt kis világból már-már önmagát, sőt az egész emberi világot is felejtve

olvadjon bele a Kozmoszba, ami nála az isteni világot jelenti. Néha pantheizmussal vádolták ezért a mindenségbe omló természet-szeretetért. Még az egyházi cenzor is ilyesmire gondolt, amikor *Bábj* c. versét kihagyatta a *Csendből*, de a *Sarlós Boldogasszony* c. kötetében később mégis megjelenhetett, mert költője bizonyítani tudta, hogy verseiben csak a katolikus hittel összeegyeztethető pantheizmus található, vagyis az a felfogás, mely szerint a természet teremtményei mind egymás testvérei ugyan, ezzel a testvéri közösséggel azonban szemben áll a személyes Isten, aki fölötte van a teremtésnek, de benne is jelen van . . . A szemé-

lyes Isten fogalmát elvető pantheizmus és a keresztény természetfelfogás körébe tartozó panentheizmus azonban, ahogy épp Sík Sándor mondta, „művészi megjelenésében annyira hasonló, hogy egy versben nem is lehet megkülönböztetni, a költő egész életművében azonban igen”.

1924-ben rendje egész tanévre római tanulmányútra küldte, a piaristáknak ugyanis az akkoriban életbe lépett új tantervek követelményei miatt olasz szakos tanárookra volt szüksége és az egyik ilyenek őt szánták. Tanulmányútjának eredeti célja tehát az olasz nyelv alapos elsajátítása volt, amihez a latin szakos diplomája már ere-

dendően jó alapot ígért. Az őt jellemző lelkiismeretességgel kezdett hozzá a tanuláshoz, de a grammatika mellett az olasz művészet nagyjaival való ismerkedésre is tudott időt szakítani magának. Emlékei a Pázmányról és a Zrínyiről írt könyveibe és a képzőművészetekre is kitekintő esztétikájába szívdóznak majd fel, néhány szép verse (pl. a *Dioskurok temploma*) pedig barokkos hangvételével is, szintén hiteles római atmoszférát ragadott meg. Újabb kötetét, a *Sarlós Boldogasszonyt* mégsem annyira a retorikus hangú versei, mint inkább a niár jellemzett természetlírájának további elmélyülése és gazdagodása miatt

tekinthetjük költészete figyelemre méltó újabb állomásának.

Az 1929-ben megjelent *Boldog ember ingé*ben ismét új oldaláról mutatkozott be. Arról a mesebeli királyról szól, aki csak akkor szabadulhat meg gyöttrő boldogtalanságától, ha egy boldog ember ingét veheti fel. Az ősrégi motívumot, amit korábban többen (köztük Anatole France) feldolgoztak már, Sík Sándor filozófiai költeményé szeléstette ki, s a boldog ember keresése ürügyén, némiképp a *Csongor és Tündére* meg *Az ember tragédiájára* emlékeztető úton, a múltat és jövőt járhatja be hőseivel, hogy végül a következő konklúzióhoz jusson el: a boldogságot

csak az áldozatkész és csüggedést sohasem ismerő élet adhatja meg. A Nyugatban, újabb bizonyosságot téve a nagy folyóirat Sík Sándor iránti érdeklődéséről, Illyés Gyula írt róla (1930. II. 213.), aki nem-sokára majd azt is elmondja, hogy a katolikus költők között „Sík Sándor a legfigyelemreméltóbb és legkulturáltabb, inkább irodalmi hitű, mint katolikus . . . (*Katolikus költészet*. Nyugat 1933. I. 423.). *A Boldog ember ingének* kompozícióját ugyan lazának találta, de nem győzte dicsérni stílusának „kitűnő magyarságát”, s ezzel együtt „csillogó nyelvi és költői szépségeit”.

Szintén 1929-ben jelent meg első

nagyobb szabású tudományos munkája, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Bár mindhármuk alakja már korábban foglalkoztatta, és tanulmányokat is írt róluk, ez a könyv aligha születhetett volna meg, ha időközben nem merül fel, hogy egyetemi katedrát szánnak neki. Minden jel arra mutat, hogy egy egyetemi karrier lehetősége korábban sosem foglalkoztatta, még a magántanári habilitációra sem törekedett, pedig képessége kétségtelenül lett volna hozzá. Ezért azt várták tőle, hogy egy nagyobb munkával bizonyítsa alkalmasságát. Miután ez megtörtént, 1929-ben a szegedi egyetem bölcsészeti karán a magyar irodalomtörténet

tanárává nevezték ki. Ettől kezdve 1945-ig jórészt Szegeden élt.

Professzor korában is a szerzetes novíciusi évei óta megszokott puritán életét élte. A piaristák szegedi rendházában lakott, ahol — akárcsak társainak — csupán két szerény szobája volt, amelynek bútorai közül mindössze a nagy íróasztal, a még nagyobb és agyonzsúfolt könyvespolcok és a cserépből égetett egyszerű teafőző tűntek fel látogatóinak. Szerette a jó erős teákat, puritán életének ez volt az egyetlen élvezeti cikke, ezzel kínálta meg kedves vendégeit. Nem volt az a „szalon-abbé”, mint azok, igaz, a nálánál idősebb nemzedékből való rendtársai, akiknek

világias életmódjáról annak idején sok tréfás anekdota keringett. De nem volt életidegen aszkéta sem. Szerette a természetet, a kirándulásokat, és sohasem mulasztotta el estebéd előtti sétáit a Tisza-parton, amit sokszor egy-két hallgatója társaságában tett meg. Gyakran utazott Budapestre, különösen az egyetemi vakációk idején, ahol leginkább néhány fróbarátjával találkozott. Társaságba egyébként alig járt, s nem vett részt a kari intrikában sem, amikor pedig ő lett volna a soros dékán, ezt a komoly mellékjövedelemmel járó tisztséget is visszautasította, mert erősen félt attól, hogy az adminisztráció gondjai megzavar-

ják a professzor, a tudós és a költő munkáját.

Az 1931-ben megjelent *Fekete kenyér* című kötetének gerincét kitevő verses önéletrajzában, talán élete nemrég bekövetkezett fordulója ihletéséből is, újra bejárta azt az utat, amit a költő és a szerzetes a szülői háztól „élete útjának közepéig” tett meg. Bár invokációjában a korábbinál személyesebb hangot ígért, ez az önéletrajz mégis meglehetősen szemérmes maradt, és azt, ami a lelke legmélyén lezajlott, legfeljebb sejtetni enged. Kötetének ezért inkább biográfiai, mint lírai hitele van. Ezt a behatároltságot már Szerb Antal észrevette, aki a Nyugatban

közölt tapintatos kritikájában ezt írta róla: „A spontán líra hívei nem fogják tiszta lírának érezni Sík Sándor kötetét, apollonikus tudatosságával, végig átgondolt, józan kompozíciójával, laza és mégis kötött formájával, mely közel jár a próza racionalitásához . . . Nemcsak azokhoz szól, akik tudnak versekben elmerülni, hanem a versidegen sokakhoz, a „hívekhez” beszél itt a jó pap, a pásztor.”

A *Fekete kenyér* ismét fontos állomása volt Sík Sándor lírájának. Emberszeretete korábbi kötetekben számtalanszor megnyilvánult ugyan, ettől a kötetétől kezdve azonban már az egyre inkább erősödő szociális érzékenységnek ad ki-

fejezést. A *Fekete kenyér* versei között az *Advent* c. nagyobb kompozíciójának két részletét is olvashatjuk. Az egész 1935-ben jelent meg nyomtatásban, tartalmát a következőkben foglaljuk össze: A háromkirályok, Gáspár, Menyhárt és Boldizsár útnak indulnak. Mindennütt csak szenvedő emberekkel találkoznak, életüket a nyomor, a fegyverek s a Bál-szobrában meg személyesített Pénz uralma gyöttri. Végül a betlehemi csillag „világossága világosodik a sötétségben”, és Jézushoz, a „Békesség fejedelméhez” vezeti el őket . . . (*Advent*). A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma adta ki, alcíme ekkor már formájának megfelelően „ora-

tórium szavalókórusra” lett. Érdemes megemlítenünk, hogy Sík Sándor volt az egyetlen idősebb szerző, akinek az egyik munkája megjelent abban a sorozatban, amelyben egyébként máskor csak a kollégium tagjai kaptak helyet. Az *Advent* a katolikus egyház szimbolikájában, mint bizonyára ismeretes, azt a négyezer évet jelenti, amelynek során a hagyomány szerint a Megváltó eljövételét várták. Sík Sándor *Adventje* azonban nemcsak teológiai értelmezést engedett meg, társadalomkritikát is ki lehetett olvasni belőle, s ezt a lehetőséget csak fokozta a műfaj, a hatalom által gyanakvással nézett szavalókórus. Ez a „bal-

oldali” műfaj viszont már csak csak azért is közel állt a Szegedi Fiatalokhoz, mert egyidőben maguk is szerveztek kórust a Szegedi Munkásotthonban, de az is érthető, hogy Sík Sándor katolikus kiadói nem vállalkoztak az *Advent* kiadására. A kis kötetet illusztráló fametszetek (Buday György) persze épp a szöveg aktualitását domborították ki. Az *Adventet Mennyei dal* címmel később Hevesi Sándor rendezésében a Magyar Színház mutatta be. Az egyik kritikus Schöpflin Aladár volt, aki szerint „teljes sikere a darab és a rendező közös eredménye” volt, aki arra is felfigyelt, hogy „a biblikus hang minduntalan a mai életre

szóló jelentést rejt . . .” (Nyugat 1937. I. 313.).

Sík Sándor természetesen szoros kapcsolatot tartott azokkal a fiatal frókkal is, akik a korszerű katolikus irodalom fórumának szánt Vigilia körül csoportosultak. A második számában megjelent *Egyetemesség és forma* című tanulmánya nemcsak a folyóirat programjának elmélyítéséhez adott segítséget, az egész katolikus irodalom nehéz és bonyolult témakörét is felölelte és gazdagította új szempontokkal.

A Baumgarten-alapítvány tanácsadó testületében (amelynek többek között Kosztolányi Dezső, Schöpflin Aladár és Szekfű Gyula társaságában volt az egyik tagja)

már az egész irodalmi világunkra kellett kitekintenie. Minden szavazatából lelkiismereti kérdést csinált, s egyetlenegy komoly jelölésnek sem volt a kerékkötője. Szerepe volt abban, hogy tanítványai közül (bár nyilvánvalóan nemcsak az ő tekintélye miatt) Szerb Antal és Ortutay Gyula a díjazottak, Radnóti Miklós és Tolnai Gábor pedig a jutalmazottak közé kerüljenek. József Attila jutalmazását szintén melegen támogatva — úgy hallottam, hogy Kosztolányi mellett ő a legmelegebben. Később személyesen is megismerkedett József Attilával, és egy verstani témájú disszertáció megírására biztatta. (Vö.: Sík

Sándor: *Kettős végtelen*. Bp., 1969. I. 333.) Arról, hogy Radnóti Miklós neki és Zolnai Bélának köszönhette az *Újmódi pásztorok éneke* c. kötete elkobzását követő sajtóper viszonylag enyhének tekinthető, felfüggesztett ítéletét, és így ő nem kényszerült az egyetemi tanulmányok abbahagyására, már többször szó esett (L. Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Bp., 1977. 213—214.). Emberségének sok más, talán kevésbé látványos, de mindenképpen jellemző megnyilatkozásairól is beszámolhatnánk — nem egy volt tanítványa emlékezett vissza ezekre.

Egy ideig a tanszéki adottságainál szélesebb lehetőségeket kínáló

pedagógiai tevékenységgel is megpróbálkozott. 1931-ben a cserkészmozgalom új utat kereső szárnyát képviselő Fialat Magyarság című és épp az általa is erősen inspirált folyóirat programja jegyében egyetemi öregcserkész-csapatot szervezett. Jelentős szerepe volt a Fialat Magyarság irányításában és abban is, hogy ez hamarosan az ifjúság elégedetlen rétegeinek hangját sem fojtotta el, sőt nem egy megnyilatkozásával szinte a később kibontakozó falukutatás, majd a Márciusi Front útját egyengette. Munkatársai között ott volt Szabó Zoltán, Boldizsár Iván és természetesen maga Sík Sándor, aki még a kommunista

szervezkedések elítélését is az akkori magyar társadalom olyan éles kritikájával kapcsolta össze, amelyhez hasonlólt másutt csak ritkán lehetett olvasni. A *Sarló és kapa* című cikkéből idézünk: „Bele-nézek az újságokba: és fojtogat az undor; gyűlésekre mégy, összejövetelekre, ünnepélyekre: ránk ül a csüggedés; hallgatod, amit a felnőttek, a társadalom vezetői beszélnek: elfog a kétségbeesés. Hát lehetséges az, hogy ennyire vakok, ennyire őrültek legyenek az emberek? — Hát csoda-e, ha nem mindenki bírja ezt el! Csoda-e, ha sok értékes és kevésbé értékes fiatalember nem bírja el az undort, és tisztább levegőt keres, és oda

fordul, ahonnan biztató szót kap, és hinni kezdi az abszurdumot, az egyetlen, amelyből még nem volt módja kiábrándulni, mivelhogy nem ismeri. Csoda-e, hogy sok fiatalember jár közöttünk, aki így beszél (és hány, aki másképp beszél, vagy sehogy sem beszél, de így gondolkodik) —: Ez a társadalom olyan aljas, olyan nyomorult, olyan koldus, olyan hazug és számomra olyan kilátástalan, hogy csak jobb jöhet utána. Hát jöjjenek azok, akik jobbat ígérnek! Jöjjön a forradalom! Jöjjön a bolsevizmus! Én csak nyerhetek! Szeretnék odakiáltani neki: Hát nem nyerhetsz, szerencsétlen, hanem még nagyon sokat veszíthetsz! Ebben

az aljas és hazug és koldus társadalomban (mely sokkal aljasabb és hazugabb, mint gondolod) még mindig mérhetetlen értékek vannak, amiket ha elveszítesz, aljasabbá, hazugabbá és koldusabbá válsz, mint amit legrémesebb álmaidban sejtthetsz! És jól mondd, hogy ígérnek jobbat. De amit eddig adtak: az Isten mentsen meg Téged attól a jótól!” (Fiatall Magyarorság 1931/10. 140.)

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma épp Sík Sándor kérésére (még ha nézetei radikálisabbak voltak is, mint az övéi) jó kapcsolatot tartott a folyóirattal, sőt néhány írásával igyekezett hozzájárulni társadalomkritikájuk és szo-

ciográfiai érdeklődésük elmélyítéséhez. (Vö.: Buday György: *Falukutatók szociográfia*; Ortutay Gyula: *Néprajz és szociográfia*; Reitzer Béla: *A szociográfia módszertani problémája*. Fiatal Magyarorság 1934/9.) A szegedi öregcserkészcsoporthoz azonban Sík Sándor erőlködése ellenére sem tudott megerősödni, amit csak sajnálni lehet, mert a szélsőjobboldalhoz és nemsokára majd Hitlerhez közelálló bajtársi egyesületek komoly ellenpólusát képezhette volna. Később Sík Sándor is kénytelen volt belátni, hogy nemcsak a szegedi csapathoz, de magához az egész cserkészmozgalomhoz az indokoltan nagyobb pedagógiai illúziókat

fűzött. Ő maga mindenesetre azt képviselte, ami jó volt vagy jó lehetett volna ebben a többarcú ifjúsági mozgalomban.

Professzortársaival viszont kevés kapcsolatot tartott, talán azért, mert bármilyen furcsának tűnjék, ő, a szerzetes világi kollégái többségénél fiatalosabb és modernebb, és politikai nézeteit is tekintve egyre inkább radikálisabb személyiség volt. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy csak ritkán talált kedvére való helyet magának az egyetemi élet hagyományos kereteiben. A harmincas évek derekától még az a belső válság is növelte magányosságát, amit pályájának egyik legigényesebb katolikus mël-

tatója, Rónay György (szándékosan idézem éppen őt) „a lehető legdiszkrétebb összefoglalásban” a következőképp mondott el: „Eddig az úgynevezett »keresztény Magyarország« mintegy a tenyerén hordozta, megbecsülte, úgy tartotta számon, mint a maga emberét; s most egyszerre, anélkül hogy ő maga jottányit is változott volna, egyszerre gyanús, félig-meddig kegyvesztett, s legfőljebb csak »mentesített« lett ugyanabban a »keresztény Magyarországbn«. Kiderült számára, hogy amiért teljes lelkesedéssel, teljes személyiségével dolgozott, végül is valahogyan végzetesen mássá lett, mint amilyennek ő akarta, és más, amiért

ő dolgozott... Ezek a szegedi idők, ez a körülötte lassan kialakuló magány: ez volt az ő éjszakája” (Rónay György bevezető tanulmánya Sík Sándor munkáinak *A kettős végtelen* c. gyűjteményéhez. Bp., 1969. 23.)

Rónay György a válságot a szegedi esztendőik végső szakaszára helyezte el (Sík Sándor 1945-ig tanított Szegeden). Pedig valójában már sokkal régebben, legalább a harmincas évek elején elkezdődött, s kiváltója sem csupán és nem is elsősorban zsidó származása miatt bekövetkezett kegyvesztettség vagy azok a megaláztatások voltak, amelyeket a háború utolsó éveiben még egyes rendtársaitól is kényte-

len volt elszenvedni. Ő maga változott meg több jottányit is, már azoktól az évektől kezdve, hogy 1930-ban a piaristák előkelő pesti gimnáziumától a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére került. A professzorság szabadabb életformája, az irodalmi élettel való közvetlenebb kapcsolat s nem utolsósorban a sokféle környezetből verbuválódott hallgatóival s rajtuk keresztül az ország valóságával való összetalálkozás az évek során egyre jobban megmutatta neki, milyen ingoványos talajon él az a „neobarokk Magyarország”, amely az ideig „talán jobban is a magáénak vallotta, mint amennyire igazi énje hozzátartozott”.

Nem véletlen tehát, hogy az 1936-ban megjelent verseskötetének a *Magányos virrasztó* címet adta. A fenyegető magányt mégis enyhítette az *István király* c. drámájának budapesti bemutatása, amelyet a legigényesebb kritika is a történeti téma felújítása gyanánt köszöntött, és különösen dikciójának szépségét és lendületes pátozsát dicsérte. (Schöpflin Aladár *Színházi bemutatók*. Nyugat 1933. II.). Volt diákjai sem hagyták magára, továbbra is szeretetükkel vették körül. 1934 őszétől kezdve, amikor az egykori privátszeminariumának a legtöbb résztvevője, közöttük Radnóti Miklós is már a fővárosban élt, gyakran összejöttek

valamelyikük lakásán vagy a kávéházi asztaloknál; ilyenkor ő volt az egyetlen olyan vendégük, aki az idősebb generációhoz tartozott. Egy másik hűséges társasága a fiatal katolikus frók közül került ki.

1940 nyarán, a trianoni békét követően a Szegedre telepített egyetemet eredeti székhelyére, Kolozsvárra helyezték vissza, Szegeden pedig, legalábbis jogi státusát tekintve, új egyetemet alapítottak. Első rektora, Szent-Györgyi Albert egy valóban új típusú és egy olyan sokfelé nyitott egyetem megteremtésére törekedett, amely a szakmai ismeretek mellett komoly kultúrát ad a gondjaira bízott ifjúságnak. Felozslatta a szélsőjobb

felé kacsingató bajtársi egyesületeket, s a mérgező koreszmék hatását a demokrácia gyakorlatának a diákéletbe való bevezetésével próbálta ellensúlyozni. Diákklubot létesített, ennek a keretében irodalmi estekre és közérdekű témákat tárgyaló előadásokra került sor, továbbá egy egyetemi hallgatókból toborzott színjátszó társulat alakult. Szent-Györgyi biztatására Sfk Sándor feladta azt a szkepszisét, amellyel korábban a hagyományos egyetemi élet szürkeségét szemlélte, és örömmel állt a fiatalos lendületű új rektor törekvései mellé, sőt hamarosan neki is, az ifjúságnak is valóságos kulturális tanácsadója lett. Különösen a színjátszó

társulat és a keretében működő szavalóköri köszönhetett sokat dramaturgiai ismereteinek, színpadi tapasztalatainak, amelyek átadásával jelentős mértékben hozzájárult a társulat nagy vállalkozásának, a *Hamlet* bemutatásának a sikeréhez. Szent-Györgyi kezdeményezéseinek vetése azonban még alig ért be, amikor rektori megbízásának lejártával olyan rektorok kerültek az egyetem élére, akik kezdettől fogva merésznék tartották az időközben a jobboldali sajtó pergőtüzébe került törekvéseit. Az a kevéssé, ami a háborús évek alatt is megmaradt belőlük, továbbra is Szent-Györgyi és Sfk figyelmességének volt köszönhető.

És közben a költő sem hallgatott el, sőt hangja egyre tisztábbá és erőteljesebbé vált. Igaz, már Szegedre érkezésekor a korábban meg lehetőségen avított hangú katolikus költészetünk megfrissítőjét, modern hangjának megteremtőjét és a legeredetibb tehetségét látták benne, amikor azonban némi távlatból tekinthetünk vissza pályájára, már azt sem nehéz észrevennünk, hogy a harmincas évekig még csak kisebb részét mondta el annak, ami valójában jelentős költővé teszi. Verseiben ugyan látszólag semmi olyasmi nincs, amire egy katolikus szemlélet vagy akár az egyházi cenzúra nyugodtan ne írhatta volna rá a kötelező „nihil obstat”-

ot, de a költő szavainak csak nehezen, néha inkább csak retorikával, mint igazi poézissel összehangolt kavargásából már pályája kezdetétől a lélek önmagának sem bevallott disszonanciájára következtethetünk. E disszonancia a papköltő szigorú öncenzúrája miatt csak a versalkotásnak a tudat számára jórészt ellenőrizhetetlen szférájában, a stflusban engedhetett utat az ellentétes tendenciák harcának. Költői pályája új szakaszában a korábbi versek didaktikus hangot sem megvető, sőt tudatosan vállalt retorikája már jórészt a háttérbe szorult, bár teljesen sohasem tűnt el. De ha egy ideig csak a penzumoknak adott, ha mást

nem, nyelvi erőt, ettől kezdve kitaruló emberszeretetének és mélyülő problémalátásának néha már expresszionista stílushangulatú beütésekkel színezett eszközévé vált, s egyben a lélek mélyének olyan tendenciáit is megsejtette, amelyekről külső és belső gátlások miatt egyébként alig tehetett volna valomást. Illyés Gyula alighanem erre gondolt, amikor észrevette, hogy „óvakodó fájdalom vagy öröme a szavak vontatottságából vagy lüktetéséből, a költői képek színezéséből kerül elénk.” (I. h.)

A fájdalmak a szorongások és különösen az aggodalmak az 1936-ban megjelent *Magányos virrasztó*

c. kötetétől kezdve kapnak nagy helyet verseiben, hogy a következőkben (*Az Isten fiatal*, 1940; *Győződ-e még*, 1945) egyre gyakrabban kérdezze, vajon miképp egyeztethető össze az Isten akaratával az a világ, „ahol dobszóra kurjong a falka-tánc”, és „idegen istenek nehézkes nemzedéke” támadja az európai kultúra humánus örökségét. Ismét katolikus méltatójának a szavait idézem; [Sík Sándort] „a Történelem a Gondviselés kérdésével szembesítette. »Mi ez? Miért? Mivégre?« A készen kínált válaszok most már semmiképpen nem elégtették ki; most már neki kellett magának megtalálnia, kidolgoznia a feleletet.

Nem annyira filozófiai, elvi, mint inkább gyakorlati értékű feleletet. Ennek lényege a következő: azzal, ami történik, »a Kéz Erőse« mondanunk akar valami nagyot; hát ennek az akarathoz kell a szolgálatába szegődni, ezt kell akarni, ennek az irányában kell megtenni a tőlünk telhetőt. A gondolat egyáltalán nem állt messze attól a portugál közmondástól, amelyet Claudel írt mottóul a *Selyemcipő* elé: hogy »Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír«. A Történelem »görbe vonalaiban« írni az Isten »egyenes« írását; ezt dolgozta, ezt élte ki magának, de paradigmatis értékkel Sík Sándor ezekben a nehéz és földindulások esztendőiben.

(Rónay György: Bevezető a *Kettős végtelen* c. kötethez. I. 17—18.)

Az „Isten egyenes útjának” ez a szolgálata Sík Sándor számára magától értetődően az európai kultúra humanista örökségének s véle a minden emberi iránt nyitott egyetemesség és egy megértő tolerancia optimista igényét és vállalását jelentette. Ezért tudott még azokhoz is közel kerülni, akikhez nem feltétlenül álltak közel világnézetének katolikus alapjai. Bár ezeknek az alapoknak az elemzésére vagy éppenséggel kritikájára nem vállalkozhatunk (a bonyolult problémát katolikus részről Jelenits Istvánnak a Sík

Sándor már idézett *Összegyűjtött versei* c. kötetéhez írt gondolatébresztő utószava bolygatta meg), arra azért mégiscsak utalnunk kell, hogy az a teljesen magabiztosnak látszó hit, amelyet Jelenits is Prohászka „diadalmas világnézetét” hirdető teológiájával hoz kapcsolatba, és amelynek Sík Sándor jó néhány verse valóban kifejezést adott, a lélek mélyéről feltörő kétkedés és a pesszimizmus kísértéseitől való voluntarista menekülésnek is felfogható. Ezért alighanem annak a „megkísértett hitnek” a művészi megoldást tekintve sem meggyőző túlkompenzálásáról van szó, mely hitet sokan a mai keresztény Isten-élmény egyik jel-

lemzőjének tartanak. Sík Sándort is nem egy versében az Istennel viaskodó Ady távoli rokonának érezhetjük, bár vívódásaira nem annyira a kimondott szavakból, mint inkább a költői nyelv csak mélyanalízissel megközelíthető nyugtalanságából és a vers lírai tartalmának ellentmondó teológiai didaxissal való kiegészítésekből következtethetünk. Ilyenkor — sajnos — egy, alighanem öntudatlan szerepjátás esztétikai veszélyeket hordozó közelében jár.

A legbensőségesebb, amikor a földön marad, különösen a természetlírájában, de az sem meglepő, hogy ezekben a sötét napokban még a természet is,

amit korábban olyan napranéző életörömmel és lelkesedéssel köszöntött, egyre inkább elsötétedett verseiben és a növekvő szorongásokat kifejező „belső tájjá, tájlelkiállapottá” vált. Akárcsak Radnóti tájai. A rokonság bizonyításul több más mellett akár Sík Sándor egyik legszebb versét, a *Hanyatló hold* címűt idézhetném. Persze azt is mondhatná valaki, hogy egy azonos történeti szituációból azonos vagy legalábbis rokon hangok törhetnek fel. Néhány versüknek a lírai kifejezés eszközeiben, így például a képek élesebbé, keményebbé válásában is megnyilvánuló hasonlósága mégis arra figyelmeztet, hogy többről van

szó. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Sík Sándor már korán egyenrangú költőtársának fogadta el Radnótit, akit halála után majd egy megrázó versében sirat el. Azt is tudjuk, tanúsíthatjuk, hogy gyakran mutatták meg egymásnak verseiket, beszélgettek vagy épp vitakoztak róluk, így jogosan gondolhatjuk, hogy a kölcsönös versolvasásaik egyikük költészetére sem maradt hatástalanul. Radnóti hatott volna Sík Sándorra? A kérdést aligha lehet az iskolás filológia eszközeivel eldönteni, hiszen szövegek olyan egymásba ölekezéséről, a szemiotika nyelvén szólva olyan bonyolult intertextualitásról van szó, amelyen belül csak cred-

ménytelen szörszálhasogatás volna az egyes motívumok tulajdonjogának a keresése.

A versekhez hasonló hang, a tiltakozás hangja tört fel a Szegeden 1943-ban bemutatott drámájában, *Az égígérő toronyban*. Címe a bibliai Babel tornyára utal, ezt építi vérével, verejtékével a magát megszállottan az egész világ királyának nevező Nimród, ki ilyen szavakkal beszélt nagyravágyó tervéről: „Építem a tornyot, hogy [...] remegve nézzék, a világ négy részéről, és suttogva mondják, íme Nimród Tornya, aki lába alá tiporta az egész világot.” Majd pedig ezt halljuk: „Az égígérő toronynak szolgálja minden

ember, testével, lelkével”. A meggyötört nép végül felkel a zsarnokság ellen, kitör a forradalom, és a torony összedől . . . Nem csoda, hogy ezt a félreérthetetlen aktualitású drámát a fővárosban nem merték bemutatni, pedig Sík Sándor korábban a Nemzeti Színház szerzője volt. Ez alkalommal sajnos, nincs helyünk arra, hogy elmélyedjünk gazdag szimbolikájában. Amikor bemutatták, nem volt nehéz felismernünk, hogy a megszállott Nimród megformálásába Hitler alakja is belejátszott, az elnyomott nép panaszából pedig a hazai viszonyokra való utalásokat hallottuk ki. *Az égígérő torony* mégsem tézisdráma, és így a mélyértelmű

szimbolikájában sem szabad pusztán csak a negyvenes években aktuális problémákat keresnünk. A bemutatásra sem, kinyomtatásra sem került *Testvérek* c. drámájáról szintén hasonlót mondhatunk el. A fiktív munkásfelkeléshez kapcsolódó cselekménye ismét a társadalmi kérdések iránti érdeklődésének elmélyülését mutatja, s amint ez már a címéből is kiderül, személyes problémáinak kivetítése sem hiányzik belőle.

A háború alatt írt versei akkoriban már nem mind jelenhettek meg, egészen 1945-ig kellett várnia, hogy a *Győződ-e még?* című kötetében közzétehesse őket. Egy részükhöz később a következő

kommentárt fűzte: „Van itt egy-másután vagy húsz vers, amiről egyszerűen azt lehetne mondani, hogy a történelem tükröződései. Nem kívánok olyan kifejezést használni, hogy antifasiszta, de lehetne.” (*Sík Sándor összegyűjtött versei*. Bp., 1976. 957.) Hadd tegyem most én hozzá: nemcsak lehetne, valóban az. De ha születésük idején nem is kaphattak nyomdafestéket, mégsem zárta be az asztalfiókjába őket. Épp a leg-erőteljesebbeket szívesen olvasta fel, ha másoknak már nem lehetett, barátainak.

A háború utolsó hónapjainak kegyetlenségei és a személyét ért megaláztatások testben-lélekben

megviselték, mégis az elsők között vállalt részt az újjáépítésben. Még füstölögtek a fővárosban a romok, amikor 1945 tavaszán egy korszerű iskolareform kidolgozására létesített Országos Köznevelési Tanács elnökének, Szent-Györgyi Albertnek felkérésére a Tanács alelnöke lett. Ez a sokfelé elfoglalt világhírű tudós mellett (akihez, mint már említettük, még a szegedi közös munkájuk során került közel) számára a vezetés gondjai jórésztnek átvállalását is jelentette. Mégsem elégedett meg azzal, hogy pusztán ügyvezető maradjon, pedagógusi vénája, hosszú évekre visszanyúló tapasztalatai és nagy tudása jelentős mértékben hozzá-

járultak a fordulat éveiben azután nagyjából félredobott reformtervek kidolgozásához. Ezek jegyében még egy érdekes irodalompedagógiai munka megírására is vállalkozott. Még szólunk majd róla. 1948 tavaszán Kossuth-díjjal tüntették ki.

Jó kétévi lelkes munka után, 1947 nyarán, azaz a klérus és az állam kapcsolatának megromlása idején egyházi feletteseinek határozott kívánságára meg kellett válnia az Országos Köznevelési Tanácsban viselt tisztségétől. Ezt követően majd szerzetesrendjének, a piaristák magyarországi főnökönek, provinciálisának nevezték ki. A színvonalas katolikus folyóirat,

a Vigilia szerkesztése mellett (ezt még 1946-ban vállalta el), ettől kezdve jórészt lelkipásztori hivatásának élt.

1948-ban tanszékéről is nyugalomba vonult. Néhány figyelemreméltó esszé ugyan még kikerült a keze alól, irodalomtudósi pályáját a negyvenes évekkel mégis csaknem teljesen befejezettek tekintetjük. A tollat ugyan, ahogy ezt mondani szokták, csak az 1968. szeptember 28-án bekövetkezett halála ragadta ki a kezéből, az élete utolsó negyedszázadában megszületett lírájának, Sík Sándor „őszikéinek” és a bensőséges hitbuzgalmi írásainak bemutatása azonban már aligha adna új voná-

sokat a tudós és a professzor portréjához, és meg is haladná tanulmányunk eleve megszabott kereteit.

Sík Sándor tudományos érdeklődése jórészt katedrájának szükségleteiből született meg. Ma már világosan látjuk ugyan, milyen nagy veszteség lett volna, ha nem kap tanszéket, pedig a kinevezése körül, bármilyen furcsa, annak idején hosszú és heves csaták dúltak. Előzményük az volt, hogy a szegedi bölcsészeti karon, ahol addig csak egy magyar irodalomtörténeti tanszék működött, egy másodikat szerveztek. Ezt az tette szükségessé, hogy a polgári iskolai tanárok képzését korábban több

helyen és többféle keretben (köztük a női szerzetesrendek néhány iskolájában) biztosító intézmények helyett Szegeden egy, a szervezetével némiképp az egyetemhez kapcsolt új főiskola létesült. A kapcsolat abban is megnyilvánult, hogy a főiskola hallgatóinak a bölcsészeti, illetve a természettudományi karon a szaktárgyaknak megfelelő néhány előadást kellett látogatniuk és ezekből kollokviumi jegyeket szerezniök.

Hogy az új főiskola székhelye épp a Tisza-parti város és nem Budapest lett, ahol két legnevesebb elődje működött, abba a Kolozsvárról menekült egyetem fejlesztését szívügyének tekintő, vallás és

közoktatásügyi miniszternek, Klebesberg Kunónak az a szándéka is nagymértékben belejátszott, hogy a gyér látogatottságú fakultások benépesítésével igazolja az akkoriban nemegyszer kétségbe vont létjogosultságukat. Ezért még azt is javasolta, hogy a szerzetesrendek középiskolai tanárait szintén Szegedre irányítsák. A szerzetesrendek azonban nem lelkesedtek azért, hogy tagjaik a protestáns színezetűnek tekintett szegedi egyetemen tanuljanak: attól féltek, hogy ott káros világnézeti hatások érik őket. Ellenállásuk csak akkor szűnt meg, amikor Klebesberg Kunó az egyik katolikus napilapba írt cikkében a következő ígéretet tette: „A

szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett a világnézeti tanszékek mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi főnököknek aggodalmaik ne legyenek. Itt neveltessek női szerzetesrendjeink az általuk fenntartott polgári iskolák, középiskolák és tanítóképzők tanári karát.” (Nemzeti Újság 1929.)

A szegedi bölcsészeti kar érintett professzorai, azaz a filozófiai, a pedagógiai és a magyar irodalomtörténeti katedráinak valóban kálvinista tulajdonosai azonban sérelmeztek a párhuzamos tanszékek létesítésének és katolikusokkal tör-

ténő betöltésének a tervét. Különösen az Ady által is becsült Imre Sándor, a Károlyi-kormány volt államtitkára tartotta veszélyesnek a „világnézeti tanszékek” fogalmának bevezetését, és azt a törekvést, mely szerint egyes hazai egyetemeinkre (ezzel a kitételével a debreceni egyetemre is utalt) előre meghatározott vallásfelekezethez tartozó tanárokat óhajtanak kinevezni, holott az egyetemi tanszékek szervezésében és betöltésében egyedül a tudomány szükséglete és a tudomány művelésére és terjesztésére való képesség és a tudományos tárgyiasságra való törekvés lehet a döntő, ez pedig máris veszélybe kerül, ha az egyetemek

életében a „felekezeti vagy pártpolitikai szempont” jut szóhoz, mert így az egyetemi tanár fogalmától elválaszthatatlan lelkiismereti szabadság és az igazság bátor kutatása helyett „a külső tényezők tetszéséhez való alkalmazkodás” uralkodik el... (Jegyzőkönyv a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1929. január hó 21-én tartott rendes üléséről. A szegedi Levéltárban).

Az egyetemi autonómia alapelveinek ez a bátor védelmezése nem maradt teljesen hatástalan. A párhuzamos tanszékek létesítésének tervét ugyan továbbra sem ejtették el, a megszervezésükről

intézkedő minisztériumi leirat azonban már nem tartalmazott felekezeti megkötéseket. Ez más szóval azt jelentette, hogy akár egy nem katolikus személy javaslatba hozásának sem volt többé jogi akadály. Bár a miniszter szerette volna, ha jelöltjei meghívással kerülnek a tanszékre, és bár tulajdonképp ez már nem ütközött volna az egyetem autonómiájába, senki sem akadt, aki javasolja, így a kar pályázat kiírása mellett döntött. „De jure” tehát az autonómia győzött, hiszen a korábbi nyilatkozatok után bizonyosnak látszott, hogy a párhuzamos tanszékekre még akkor is katolikus személyt neveznek ki, ha a kar az első

helyen protestánst javasolna, a miniszternek ugyanis törvényes joga volt a felterjesztett jelöltek közül választáshoz. Emellett még az is kiszivárgott, hogy a miniszter az új irodalmi tanszékot Sfk Sándornak szánta, s ezért, amint ezt szóvá is tették, több esélyes jelölt már be sem nyújtotta pályázatát, hiszen már eleve reménytelennek tartotta, hogy kinevezzék.

Végül csak két pályázat érkezett be, a Sfk Sándoré, és a Földessy Gyuláé. Jó néhány esztendővel később Sfk Sándor mondta el nekem, hogy amikor tudomást szerzett a párhuzamos tanszékek körüli vitákról, csak hosszú habozás után és végül is rendfőnöke rábeszélésé-

re, ha nem épp utasítására adta be pályázatát, az *Életem útja közepén* című versének kétségtelenül őszinte szavai pedig arról a félelméről beszélnek, vajon az egyetemi katedra gondjai nem ártanak-e meg a költőnek, hiszen leginkább annak, mint tudósnek tartotta magát . . .

A pályázatokat, mivel erre a magyar irodalomtörténeti tanszék tulajdonosa, Dézsi Lajos nem vállalkozott, a francia filológia katedráját ellátó, de jó néhány tanulmányával a magyarban is kompetensnek bizonyult Zolnai Béla bírálta el. Úgy látszik, több oldalról megpróbálták befolyásolni, mert jelentésének már az első soraiban szük-

ségesnek tartotta annak a hangsúlyozását, hogy véleményét „minden politikai, személyes vagy egyéb vonatkozásoktól, magánlevelektől és újságközleményektől függetlenül és csupán tudományos meggyőződésére hallgatva” fogalmazta meg. Előbb Földessy Gyula munkásságát ismertette. Ez akkor még csak néhány, alig egy-két íves tanulmányra szorítkozott, s nagyobb monográfia pedig nem került ki a tolla alól. Zolnai Béla „véleményes” jelentése ezért, bár „teljes elismeréssel” szólt „értékes működéséről” (különösen az Ady-filológia terén szerzett érdemeit hangsúlyozta), tanszék betöltésére mégsem tartotta alkalmasnak, ami

egyébként az akkori tudományos közvéleménnyel is megegyezett.

A tudományos közvélemény azonban Sfk Sándor jelölése iránt sem lelkesedett. Vajon egy költő egyáltalán alkalmas-e tudományos feladatok ellátására, kérdezték, s ezek a kérdések olyan erővel hangzottak el, hogy Zolnai szükségesnek tartotta kitérni rájuk. „Sfk Sándornak — mondotta —, ha érdeméül nem is, hátrányául semmi esetre sem szolgálhat az a körülmény, hogy országosan elismert költő. Megvallom, ha ezelőtt húsz évvel, az összehasonlító forráskutatás és a filológiai adatgyűjtés érdemekben gazdag idején jelentkezett volna valaki 11 kötet szép-

irodalmi munkával tanszékpályázatnál, ez a körülmény mindenestre ártott volna neki, mert akkoriban mindenki gyanús volt, aki a tudományt nem a maga exact zártságában művelte. Azóta azonban változtak az idők, és változott a tudománynak a filozófiához és a szellemi élet más megnyilvánulásaihoz való viszonya is. Mintha a specializálódások korszaka után visszatértünk volna a szellemi életnek ahhoz a tizennyolcadik századi egységéhez, amelynek atmoszférájában egy költő, Schiller, a történelem egyetemi tanára lehetett. Manapság sem diszkreditálja a tudóst, pláne az irodalomtörténészt, ha a művésze-

tet gyakorolja is, nemcsak magyarázza. Romain Rolland a zene-történet tanára volt a Sorbonne-on. Nem is lehet azt sem állítani — bármily véleménnyel legyünk is egyébként a dologról —, hogy az a pár hónap, amit Babits Mihály 1919 tavaszán a budapesti egyetem esztétikai tanszékén töltött, a hallgatókra nézve terméketlen lett volna.” (Érdekes, hogy Zolnai nem hivatkozott Vörösmartyra, akinek a szabadságharc kezdetén Eötvös ajánlott fel tanszéket, vagy Garay Jánosra, akit Vörösmarty javasolt maga helyett, a kinevezésük előtt írók gyanánt közismert Gyulai Pálról vagy Beöthy Zsolt-ról nem is beszélve . . .)

Ezután mintegy nyolc sűrűn gépelt oldalon ismertette Sík Sándor munkásságát, a legjelentősebb kötetét, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* címűt ügyes diplomáciával a Protestáns Szemle elismerő kritikájából vett hosszú idézettel jellemezve. Konklúziója pedig ez volt: „A mondottakból azt hiszem, eléggé kiviláglik, hogy Sík Sándor tudományos egyéniségét sokkal magasabba értékelem, mintsem talán az előjelek után várni lehetett volna. Lehetetlent kívánna tőlem az, aki azt szeretné, hogy irodalmi tanszékre alkalmatlannak jelentsem ki Sík Sándort. Szerény véleményem szerint nívóban, esztétikai képzettségben és az irodalom-

mal szemben megkívánható mindenfajta tehetségben messze kimagaslók sok szürke tudóstársa közül. Nem lehet róla azt mondani, hogy nincs birtokában az exact tudományos módszerek." Voltak ugyanis olyanok, és nemcsak a karon belül, akik Sík Sándor jelölésének elvetését és akár a pályázat meddővé való nyilvánítását szereték volna, a kar végül mégis a jelölés mellett döntött. Kinevezése, amint ez várható volt, nemsokára megtörtént. Előadásait az 1929—30-as tanév első felében kezdte el. A Tisza-parti egyetem történetének egyik nagy személyisége lépett a katedrára vele. Működése hamarosan nagymértékben hozzá-

járult ahhoz, hogy a szegedi egyetem bölcsészeti kara egy ideig az ország legfrissebb szellemű fakultása legyen. Pedig a professzori kinevezésig Sík Sándor sokkalta inkább költőnek vallotta magát, mint tudósnek, ezért a pályája első szakaszában írt esszéit, tanulmányait, még ha erudíció sem hiányzott belőlük, csupán költői műhelye természetes melléktermékének és nem tudományos munkának tekintette.

Egyébként végzett teljesen pozitívista kutatásokat is. A tudományos minősítés szempontjából akkoriban számításba vehető dolgozatai közül már Zolnai Béla az alábbiakat említette meg: *Mind-*

szenty Gedeon élete és költészete. Bp., 1910. 109 l.; *Gyulai Pál költészetéről*. H. n.; é. n.; *Újabb vallásos költészetünk*. É. n.; *Az ember tragédiájának értelme; Prohászka mint költő*. Élet 1914.; *Gárdonyi Géza*. Élet 1918.; *Verselésünk legújabb fejlődése*, Irodalomtörténet; 1922; *Faludi Ferenc és a nyugat-európai verselés*. Irodalomtörténet 1921.; *Kiss József Székfoglaló a Kisfaludy-Társaságban*. KT. Évlapjai 1923. *Kölcsey Ferenc Öndálló* kötetben Bp., 1924. Közülük, mint már említettük, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* c. kötetet (Bp., 1927) emelte ki.

Sík Sándor irodalomtörténeti munkássága ekkor még valóban nem volt nagy, bár kevésnek sem

nevezhető. Ennyiért mások is kaptak már akkoriban tanszéket és kevesebb zajjal. Utólag azután kiderült, hogy olyan munkája is volt, amely már akkor a későbbi professzor oroszlánkörmeit mutogatta, amikor még szó sem eshetett arról, hogy valaha katedrája lesz. Kinevezésekor mégis csupán a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* c. kötet volt az egyetlen nagyobb és az egyetlen jelentős irodalomtörténeti munkája. Már csak azért is ki kell tekintenünk rá, mert egy ideig a modern irodalmunkat tárgyaló kollégiumai alapjául szolgált.

Egy idestova hatvan esztendővel ezelőtt megjelent könyv ma már tudománytörténeti dokumentum,

de a következőkben majd nemcsak azt kell szemügyre vennünk, ami azóta elavult benne, hanem azt is, ami maradandónak bizonyult. A maga idejében mindenesetre újszerű írásnak számított, eleven viták kavargtak körülötte, sőt akadtak, akiket megbotránkoztatott. Érthető volt ez, hiszen ezt a könyvet egy szerzetes írta, akitől konzervatív szemléletet vártak el, nem pedig annak a kimondását, hogy irodalmunknak addig problematikusnak tartott első negyedszázadát, vagyis Ady és a Nyugat fellépésének évtizedeit „nagy jelentőségű korszaknak” kell tekinteni. Bátor szó volt ez akkor. Sokaknak már az sem nyerte meg a tetszését,

hogy triptichonjának középpontjába Adyt helyezte el, sőt másfélszer annyit írt róla, mint a másik kettőről. Igaz, a maga emberi, sőt politikai eszményét ekkor még a szinte himnikus szavakkal méltatott Prohászka Ottokárban látta, de ha jól elmélyedünk portréiban, azt is észrevehetjük, hogy a lelke mélyén mégis Adyt tartotta a legnagyobbnak. Lukács György egyik tanulmánykötetére utaló alcíme (Vö. *A lélek és a formák*) szintén: „nyugatos” rokonszenvéről árulkodott.

Másfajta inspirációkat kapott viszont Szekfű Gyula *Három nemzedéktől*, így jórészt az ő szellemében, bár nála diszkrétebben ítéli el

a materializmust és a politikai radikalizmust is.

Sík eljárása csak akkor válhatott volna eredményes munkahipotézissé, ha korukat valóban reprezentáló nagy személyiségek kerülnek egymás mellé. Vállalkozását azonban, amint már egykori kritikusai is utaltak rá, már eleve problematikussá tette az, hogy az általa kiválasztott három író közül egyedül Ady tekinthető ilyennek, s a másik kettőnek írói világa és esztétikai értéke viszont nem közelíti meg az övét. Hogy mégis hármukat választotta, azt a következőképp indokolta meg: „Mind a három író több akart lenni pusztán író. Mind a három vátesznek,

a lélek papjának, emberek útmutatójának érezte magát. Gárdonyi Géza a betlehemi csillagot érzi céhe címerének, és hittel vallja, hogy csak az a jó könyv, amely tanítója a nemzetnek. Ady Endre lelkének erkölcsi alappillére volt a váteszi küldetésébe vetett hit. Prohászka egész élete művét az apostol teremtő szenvedélye alakítja.”

Valóban nem kétséges, hogy egy váteszi küldetés hite, más-más szándékkal és tartalommal bár, Adynál is, Prohászkanál is megtalálható, sőt személyiségük lényeges részét képezi, azt azonban már megkérdézhajjuk, hogy ha egy olyan irodalom ideáltípusát keres-

sük, amelyben (pusztán néhány nevet említve) egy Babits, egy Kosztolányi, egy Krúdy, egy Móricz írtak, azt épp a történeti vagy esztétikai kategóriának sem elég szabatos váteszben találhatjuk-e meg? Nyilvánvaló, hogy nem.

A kérdézt még azzal is folytathatjuk, hogy vajon ez a váteszi erő Gárdonyi életművéből szintén azzal az „impozáns erővel” sugárzik-e, amit Sík Sándor kiértelt belőle, hiszen ő maga is leírta róla, hogy „a magyar élet forrongó világába nem nyúlt bele alakító kézzel.” Gárdonyiról mégis ő adta az első igényes, bár nem mindenben helytálló portrét. Nagyobb formátumú írónak tartja

ugyanis, mint amilyen, s ez az elszánás nemcsak indokolatlan szuperlatívuszokban nyilvánul meg. Abban is, hogy hol Björson parasztrégényecinek, hol Turgenyev novelláinak, hol C. F. Mayer történeti tablónak párját látja írásiban. Mihelyt azonban a szövegek mélyére néz, valóságérzéke máris tézisei fölé emelkedik, és talán szándékai ellenére is egy olyan konklúziót szuggerál olvasójának, hogy az a „lírai színezetű, naiv realizmus”, amit Gárdonyi legjellemzőbb vonásaként emelt ki a többi közül, mégsem érthette el kora regényirodalmának magaslatait. Ezt nemcsak szövegelemzéseim mögül olvashatjuk ki, helyenként

maga is megfogalmazza, így például találóan mutat rá arra, hogy Gárdonyi „a bonyolultabb lelkű, modern ember lelkivilágát mindig csak kívülről, a falusi ember szemével nézi, ezért nem rajzolja meg azzal a gazdag valószínűséggel, mint a falusi embereket”. (Más kérdés, hogy ezeket sem.) Bár Gárdonyi egész világát (ideértve zavaros vallási nézeteit is) kevésbé látja olyan naivnak, mint amilyen az a valóságban volt, számos megfigyelése mégis helytálló, különösen amikor a stílusról van szó. Életművének esztétikai értékét mégis túlbecsülte: a moralista Sík Sándor ekkor még gyakran befolyásolta az esztétikai ítéletét.

Ezt a hibáját Ady-tanulmányában sem tudta teljesen leküzdeni. Személyiségének alaptulajdonságait ugyanis a pejoratív hangsúllyal leírt kozmopolita dekadencia és egy egészséges magyaros öserőköttségében jelölte ki, azt is hozzátéve, hogy Ady egyszerre dekadens és magyar, de ez a két tulajdonsága csaknem mindig harcban állt egymással. (181.) Így azután tulajdonképpen egy páros faculté maîtresse-t konstruált, amelyből szerinte — hogy az ő szavait idézzem — „Ady legtöbb tulajdonsága és minden ellentmondása levezethető volt”. Ez a levezetés azonban, mint már a könyvét megbíráló Schöpflin Aladár jól felis-

merete, csak a két kategória merev alkalmazásával volt lehetséges. Különösen a dekadencia fogalmát kellett a fogalom szokásos használatához képest kibővíteni, s csaknem mindent pusztán ezzel megjelölnie, amit nem vállalt Ady világából, így a forradalmiságát, az etikáját. De az őserő még cseppfolyósabb fogalmánál is érdemes lesz egy kis sé elidőznünk, hiszen ez jó alkalmat adott neki, hogy az akkor még sokak által a nemzeti hagyományok meggyalázójának tartott költőt épp ezekhez a hagyományokhoz kapcsolja hozzá. Úgy beszél róla, mint „vér a vérünkéből”, szavai pedig annyira átizzanak, hogy lehetetlen meg ne éreznünk erős

ihletettségüket. Könyvének 175. lapján például a következőket olvashatjuk: „Kiben ne pezsdülne meg a magyar vér és ki ne érezné a negyven éven aluli magyarok közül a maga lelke szavának (ha egészen lényegesen mást ért is rajta, mint amit a költő értett) ezt a verset: [és itt a Fölszállott a páva teljes szövegét idézi]. Az a vad, pogány magyar őserő duzzad és harsog ezekből a sorokból, amely más időkben és más formákban újjászületve vízből és Szentlélekből Pázmány szeges írásait, Zrínyi Áfiumát, a Romlásnak indult hajdan erős magyart, Széchenyi vízióit, a Vén cigányt sugallta.”

Bár a dekadencia és az őserő nem esztétikai kategória, a két, nem épp találón megválasztott vezérszó alig akadályozta abban, hogy Ady számtalan olyan és valóban jellemző vonását tárja fel, amit addig alig mutattak meg.

Ez a tanulmánya nemcsak hosszabb, de felépítésére is bonyolultabb, mint az, amit Gárdonyiról írt, és szempontjai csak részben azonosak vele. Különösen azok a fejezetei válnak ki a többi közül, amelyek az *Ady-líra belső formája*, az *Ady kettős lírai stílusa*, vagy szintén az Ady fejezetéből való *Lírai kompozíció* cím alatt fogják össze fejtegetéseit. Ezekből még a kötet egyéb vonatkozásban szigorúan

megbíráló Schöpflin Aladár sem tagadhatta meg az elismerő szavakat. (Nyugat 1929. II. 494.) Szavainak szokatlan hangsúlyt adott az, hogy egy jóhírű, egyesek szemében még konzervatívnak számító katolikus költő beszélt megértően a köztudat széles rétegeiben akkor még erkölcstelennek, zavarosnak, érthetetlennek tartott Adyról. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyoznunk, milyen nagy áttörést jelentett, hiszen ez az egyházi approbációval kiadott könyv már azoknak is kezébe kerülhetett, akik addig legfeljebb csak azt hallották az új magyar irodalomból, hogy a jó magyar keresztényeknek óvakodniuk kell mételyétől.

Természetesen maga Sfk Sándor is állandóan kiemelte, mennyire távol áll Ady erkölcsi világától, ennek azonban nem annyira bünnös, mint tragikus voltára igyekezett rámutatni, mindig a megértés és a részvét hangján, moralizálása így már csak azért sem torkollott elutasításba, mert sohasem feledkezett meg a versek „elemi erejű művészi hatása”-ról, „ellenállhatatlan varázsa”-ról beszélni, s minduntalan a legnagyobb költők közé sorolta be. Sík Sándor valóban a legmesszebbre ment el azon az Adyhoz vezető röggös úton, amelyen egy katolikus világnézetű valaki akkoriban elmehetett.

A Prohászka-tanulmányban már

hiába keresnénk annak a kritikának a nyomait ami az Adyról frt sorain végigvonult. Egy teljesen egységes és harmonikus személyiséget lát benne, egy valóságos szentet, akinek a szobrára csak rajongással lehet felnézni. Pedig a híres püspök valóban artisztikus frásai már akkor sem voltak olyan egyedülálló és a saját korából már-már égi magasságokba emelhető produktumok, mint amilyenek lelkes hívei ítélték. Arra, hogy Prohászka mennyire „datálható jelenség”, sőt, hogy sokat tanult másoktól, tanulmányának az irodalomtörténet számára a legtöbbet mondó szakaszaiban akarva, nem akarva maga Sfk Sándor is jól rámutatott, mihelyt a mester-

ségbeli tudás a lelkesedés fölé emelte, és a tudomány eszközeivel nyúlt hozzá a szövegekhez. Így különösképp mintaszerű elemzést adott Prohászka műveinek szimbolikájáról és a prózaritmusáról. Ebben az indaszerűen ide-oda kígyózó, képekben gazdag, színes, szövevényes, sőt buja stílusban, amelynek még az érzékiségére is jó szemmel mutatott rá, Sfk Sándor némi joggal a Nyugat újító stílusterkvésinek közeli rokonát kereste. Közzelebről nézve ma a szecesszió, az „art nouveau” egyik érdekes változatának tekinthetjük. Ha pedig tovább gondoljuk Sfk Sándornak azt a Prohászka-jelenség lényegét megragadó megállapítását,

amely szerint „írásaiban és beszédeiben *a műélvezet* közvetíti a meggyőzést és a megindítást” (az aláhúzás Sfk Sándortól való), már nemcsak az ő esztétaelkének kitáruló lelkesedését értjük meg, azét a korábbinál modernebb szavakra áhítózó értelmiségét is, amelynek majd szintén a szecesszió katolikus változatát képviselő Élet lesz a folyóirata.

A három tanulmányt módszerének hasonlósága kapcsolja össze. Nem nehéz felismernünk, hogy ezt elsősorban Riedl Frigyes hatására alakította ki magának. Már a mester egyik, szintén három portrét összefogó kötete is bizonyára saját könyve kompozíciójának egyik

mintája volt. Szempontjaira mindenesetre nagy hatással volt egykori professzorának öröksége, és különösen a legartisztikusabb írása, az *Arany János*-monográfia. Gyakran még terminológiájában is ezt követi. A Riedl Frigyesztől átvett rendszerező címszavak mögött azonban ma már a Nyugat esszéirodalmának hatását sem nehéz felfedeznünk. Új szempontjai közül különösen az írók külső és belső formája beható elemzésének igénye kíséri végig mind a három tanulmányt, az pedig már a költőre vall, hogy gyönyörűséggel mélyedt el, nemcsak a versek, a prózai művek ritkábban tanulmányozott formáiban is. A formák iránt tanúsított

érdeklődéséhez egyébként az ifjú Lukács György néhány tanulmányától is indítást kapott; említettük már, a kötetének alcíme erre utal. Magától Sík Sándortól hallottam, hogy már ifjú tanár korában nagy érdeklődéssel olvasta Lukács írásait, köztük a *Lélek és formák* c. kötetet, benne bizonyára az ilyen és hasonló sorokat: „A kritikus az az ember, aki meglátja a sorsszerűt a formában, akiben eleven erejű élménnyé válik a formában — közvetlen és szinte öntudatlanul — lerakott és kész formában kifejezésre jutó lelki tartalom.” (*Levél a kísérletről*. In.: Lukács György: *Ifjúkori művek*. Bp., 1977., korábban a *Lélek és formák*).

Az előadásokba és főképp az alapos előkészítésükbe fektetett sok munka hosszú éveken át már csak azért is csaknem teljesen lekötötte alkotóenergiáit, mert az egyetemi előadásait éppannyira valóságos alkotásoknak tekintette, mint a közlésre szánt írásait. S ha tudjuk, hogy közben a lírikus és drámaíró sem hallgatott el, aligha meglepő, hogy csak professzorsága tizedik évében jelentkezett nagyobb szabású monográfiával, az 1939-ben kiadott *Pázmány az ember és íróval*. Egy olyan könyvvel, amit a csak jól tájékozott teológus, a kitűnő szónok, az irodalomtörténet és az esztétika nem kevésbé kitűnő tudósa írhatott meg. Így, ha

valaki, akkor épp ő valamennyi olyan és egy személyben egyesülve csak ritkán megtalálható erény birtokában volt, amit egy jó Pázmány-portré megírása mindenkítől megkívánna. Sík Sándor könyvét épp a témának és megírójának szerencsés összetalálkozása teszi a gazdag Pázmány-irodalom mindmáig kiemelkedő és a maga nemében nem egykönnyen utolérhető alkotásává.

Pázmány nagyformátumú alakjához sokfelől lehet közeledni, és közeledtek is az idők folyamán. Sík Sándor könyvének előszavában így fogalmazta meg a maga feladatát: „Ez a könyv a magyar irodalomtörténet-írás egyik leg-

nagyobb adósságának lerovásához szeretne hozzájárulni: megrajzolni az író Pázmány képét. Ehhez természetesen vizsgálnom kell az embert is, amely az íróban megnyilatkozik; a környezetet, amelyből az ember alakja kiemelkedik, a kort, mely az író formáit meghatározza. Nem szándékozom életrajzot írni; a történeti anyag csak arra szolgál, hogy az ember fejlődését végigkísérhessem.” (5.)

Bár a jezsuita, az érsek, az egyházszervező és a politikus Pázmány alakját szintén elmélyedéssel és sok oldalról mutatta be, a legkevesebb újat épp arról mondott, ami leginkább érdekelné a vérbeli historikusokat. Sík Sándor ilyen fejeze-

teinek nincs is sokkal több érdeme, mint a korábbi kutatások anyagának összefogása és világos elrendezése, ezen túl legfeljebb néhány kommentárja érdemel figyelmet. Annak a megvizsgálása, hogy mindebből időközben mi avult el és mi a maradandó, a történészek feladata, mi erre nem tartjuk illetékeseknek magunkat. Annyit azonban mégis legszögezhetünk, hogy ha Sík Sándor könyvének csupán az addig említett fejezeit írja meg, azt legfeljebb csak a szép stílusáért emelnénk ki a Pázmány-irodalom átlagos termékei közül.

De ne legyünk igazságtalanok; ez a könyv valóban nem a történetírás, hanem az irodalomtörténet

adósságát akarta törleszteni, s mint már a címével is ígérte, érdeklődése középpontjában ezért nem a politikus vagy egyházszerző, hanem az ember és az író állt. Nem új célkitűzése ez, korábbi tanulmányai-
ban, illetve egyetemi előadásaiban szintén csak a lélekrajz irányába elmélyített portrék megrajzolása után és ennek a tanulságaival kezdett hozzá a művek tárgyalásához.

Pázmány emberi egyéniségének legalábbis az egyik uralkodó vonását „a kavargó, a nyugtalanító gazdagságok hatalmas összefogásában, az egymásnak feszülő erőnek abban a minden pillanatban újra kiharcolt győzelmes egyensúlyá-

ban” látta meg, amit „a barokk erő” adott neki. Mégsem csábította el az a lehetőség, hogy Pázmány személyiségét az akkoriban divatos szellemtörténeti inspirációjú portrékhoz hasonlóan a barokk ember valamilyen eleve megkonstruált ideáltípusából kiindulva ragadja meg: Sík Sándort nem annyira az általános, az individuumon felüli, a barokk, mint inkább az individuálisabb vonások érdekelték. Pázmánytól úgymond „távol van a kor nagyjaira olyannyira jellemző illúziókergetés, erején fölüliekre való álmódosítás, de távol a század nagy szentjeinek miszticizmusa is”. Másrésztől arra is rámutatott, hogy milyen „lelancolt démonok hány-

kódnak és rázkódnak olykor a nyugodtnak látszó pázmányi lélek örvényeiben". (254.) „Uralkodó eleme — folytatja néhány oldallal odébb — mégis a nyugodt, józan, elszánt, öntudatos értelem . . .

Mindaz, ami vad, irracionális, ösztönös erő forrong benne, ennek a szolgálatába kényszerül, ennek adja sodró, elemi erejét." (259—60.) Máshol „szenvedély”-nek nevezi ezt az erőt. Kár, hogy nem mélyedt el még jobban ebben a lélekrajzban, igaz, hogy ehhez már valamilyen „történelmi pszichanalízis” lett volna szükséges, ennek azonban még a lehetősége is csak mostanában merült fel, módszerei pedig még ma sincsenek

megnyugtatóan kidolgozva. Sík Sándor mégis némi büszkeséggel mondhatta el, hogy „aki felületesen foglalkozik Pázmánnyal, talán meg sem látja ezt a mély réteget” (258.). Ő mindenesetre többet látott meg belőle, mint bárki más.

Hogyisne láthatott volna, amikor a saját életéből ismerhette meg a lélek irracionális erőinek a csábítását, amikor az ő személyiségének szintén az volt az összefogója, amiben Pázmány karakterének megfigyelmezőjét látta: „A lelki élet, a vallásos mélyvilág, az Istenbe kapcsolódó kegyelmi élmény.” (259.) Arról az irodalomtörténetírásban egyébként nem ismeretlen jelenségről lenne szó tehát, amely

abban áll, hogy a kritikus saját lelki életének problémáit vetíti ki abba, akinek a művét vizsgálja. Talán erről is: a lírikus Sík Sándor portréiban sem tagadhatta meg önmagát, igaz, a valóságérzékét sem. Ezért elég, ha a Pázmány-portré újrakisztását csupán azzal jellemezzük, hogy annak a Sík Sándornak az élettapasztalata húzódik meg mögötte, aki maga is átesett a szerzetesi élet fegyelmező iskoláján. Nem véletlen (ismét nem az), hogy Pázmánynak főképp az *Imádságos könyvéből* és a *Prédikációkból* megismerhető egyszerű, már-már naiv és egyben gyakorlatiasan józan vallásosságát elsőnek szintén ő ismerte fel. Erről szólva azonban már

kísérletet sem tett arra, hogy barokk vonásokat keressen Pázmány vallásosságában, ezt inkább az egyszerű magyar emberek jámborságához hasonlította.

Ne vitatkozzunk téziseivel, jó részük inkább elmélyítésre, mint cáfolatra vár. Helyette arra mutassunk rá, hogy miképp a jónevű irodalomkutató, Paul Hazard az egyik, a harmincas években sokat olvasott könyvében végtelenül finom elemzéssel mutatott rá a francia klasszicizmus (mi ez alkalommal inkább késő barokkot mondanánk) királyi pompájú szónokának, Bossuet-nek a korábban sohasem észrevett intim vonásaira (vö.: *La crise de la conscience européenne*).

Paris, 1935. 264.), Sík Sándor nem kevésbé finom elemzéseivel a közismert Pázmány-portrét tette árnyaltabbá, amikor a bíboros-főpap az előkelő zászlósúr, a hevesen vitatkozó tértő ornátusával eltakart intim vonásaira mutatott rá. Ezeket egyébként nemcsak Pázmány vallásosságának egyes motívumaiban találta meg, a világiasabb humorában és modorának a kortársak által gyakran emlegetett közvetlenségében, szeretetreméltóságában is. Bárki más talán nem is lett volna képes azoknak a lehetfinom árnyalatoknak megtalálására, amelyeket az ő szeme felfedezett. Helyenként Mikessel, sőt Arany Jánossal rokon hangokat

talált nála. Sajnos meglegedett néhány rövid utalással, pedig szívesen olvastunk volna arról, vajon Pázmány nyájas közvetlensége mennyire gyökerezik a régi magyar udvarházak társalgó stílusában.

Sík Sándor természetesen akkor érzi a legotthonosabban magát, amikor Pázmányról, az fróról kezd beszélni. Minden lényegeset megtudunk ugyan tőle, ami a hatalmas életművét az ellenreformáció ideológiájához és retorikai műveltségéhez fűzi, de még ezeket sem kapcsolja annyira egyértelműen a barokkhoz, mint korábban mások tették. Igaz, maga is utal Pázmány barokk vonásaira, ezeket azonban

csak stílusa egyik elemének tekintette. És ha ma már abban sem vagyunk teljesen bizonyosak, hogy mindaz valóban teljesen barokk, amit ilyennek látott, ismerjük el, mihelyt alkalom kínálkozott rá, Sík Sándor maga is megvonta a szükségesnek gondolt határokat. A prédikációkról például a következőket írja: „Ezeknek a beszédeknek . . . termőtalaja nem a jezsuita-barokk gazdagság és nyugtalanság, hanem a magyar józanság és egyszerűség.” (298.) Máshonnan is idézhetnénk hasonló mondatokat. Ezek mind-mind azt a konklúziót készítik elő, amely az ő szavaival így hangzik: „Aki igazán átélte Pázmány művészetét, az a rokonait

nem Ciceróban és nem a kor nagy barokk egyházi szónokaiban találja meg. Sokkal közelebb érezzük hozzánk — ha a mondanivaló és a nyelv zenéje tekintetében egyaránt egészen más világból valók is — azokat a nagy szépírókat, akikben igen nagy gazdagság és igen nagy mozgalmasság egyesül igen nagy erővel és igen nagy világossággal; akik egész kort, fajt, kultúrát fejeznek ki roppant egyéni erővel és eredetiséggel, és akik valójában mind utánozhatatlanok. Azt hiszem, nyelvgéniusza közelebb áll Rabelaihoz, mint Bossuethez, közelebb Lutherhez, mint Bellarminhoz, közelebb Shakespeare-hez, mint Ciceróhoz. Ha pedig magyar

rokonait keressük, a kortársakon, főleg Telegdin és a két magyar Biblián kívül elsősorban Mikes szelíd prózája csendül fel bennünk: mintegy moll-változata Pázmány hatalmas dúr-zenéjének. Az újabb magyar prózastílus, a nyelvújítás finomító és gyengítő langyos fürdője óta messze került Pázmánytól. Leggyökeresebben rokonának — az elválasztó világok ellenére is — Szabó Dezső prózáját érzem.” (402—403.)

Sík Sándor monográfiája, mint minden jó írás, sok olyan ki nem bontott megfigyelést tartalmaz, amit érdemes továbbgondolnunk. A legtöbb újat mégis akkor halljuk tőle, amikor Pázmány elképesztően

gazdag stílusának árnyalatait vizsgálja meg. Monográfiájának terjedelme, még ha vaskos volt is, csak arra nyújtott lehetőséget, hogy megfigyeléseit néhány jól megválasztott szemelvényvel mutassa be, pedig mindaz, amit például írásainak külső és belső struktúrájáról, tudós logikájáról, fegyelmezettségéről az élőbeszédben gyökerező közvetlenségéről („Pázmány nem szónokol, beszélget . . .”), majd életszerűségéről, drámaiságáról, sőt bűvópatakszerűen csendesen folydogáló líraiságáról és nem utolsósorban prózaritmusáról jó néhány bravúros elemzéssel elmondott, akár egy-egy külön monográfia tár-

gya lehetett volna, sőt még mindig az lehetne.

Arról sem szabad megfeledkezünk, hogy a stílselemzéseket Sík Sándor mindig a szövegekből elinduló indukcióval építette fel. Annak idején, amikor a szellem-történet volt a divatos, ez is konzervatívnak tűnhetett. (Közérthetőségre törekvő terminológiája valóban az volt egy kissé.) Manapság viszont, amikor a stílus-kutatás ismét a személyes vonások fontosságának felismerése irányában halad, épp azt az előremutató törekvését értékeljük nagy helyesléssel, hogy érdeklődésének középpontjában már akkor a stílus individuális vonásai álltak. Az *Öt*

szép levél kapcsán írta le ugyan, de Pázmány egyéb műveinek elemzése során is gyakran érvényesítette a következő megfigyeléseit: „A forma is, amelybe támadásait öltözteti, most már nem az európai hitviták megszokott formája, hanem újszerűbb, egyéni, a maga képezére alkotott, éppen annyira irodalmi, helyenként szinte már szépirodalmi — mint teológiai jellegű . . . Ennek a művészi formának, ennek az egyéni érdekességnek köszönhető, hogy a mű ma is élvezetes olvasmány, és nemcsak annak, akinek teljes gyönyörörséget ad a stílus zamata.” (101—103.)

Egyéni érdekességet látott meg továbbá azokban a passzusokban

is, amelyekben Pázmány a kor világi embereinek mentalitásáról, szokásairól, hétköznapi környezetről és tevékenységeiről szól. A mai olvasó, még ha esetleg idegenkedik is a teológus Pázmány gondolataitól, a XVII. századi irodalmakból még hiányzó regény egy-egy morzsáját találhatja meg az ilyen passzusokban. És egyáltalán nem véletlenül épp Sík Sándornál olvashatjuk, hogy a „vallási harcok korában a szentbeszéd a korszak olyanféle műfaja, mint napjainkban a regény”. (284.)

A példákat tovább folytathatnánk annak a megmutatására, hogy Sík Sándor milyen sok új vonással gazdagította és tette életszerűbbé

a korábbi, így vagy úgy egyoldalú Pázmány-portrékat. A harmincas évek egyik legjelentősebb frómonográfiája került ki a tolla alól.

Később (1943-ban) még egy alkalommal visszatért a Pázmány-témához, amikor is a Tolnai Gábor által szerkesztett Magyar századok c. névös sorozatban közölt jó szemmel összeállítást műveiből, bevezetésében pedig egy szép esszében oldotta fel monográfiája téziseit.

Szinte magától kínálkozott, hogy a következő műve Zrínyiről szóljon, akinek alakja ekkor már régtől fogva izgatta. Már a róla írt tragédiájában is azt a hőst mutatta be „aki lelkének sarkányaival kín-

lódik, a nagy lélek a ránehezedő roppant történeti felelősséggel, az ősök víziójával, amely egyszerre felemel és lenyom, sarkall és a tehetetlen viszonyok közt szinte kétségbeejt", és akit akár (bár ő nem utal erre a kínálkozó párhuzamra) a kényszerű lojalitás és az elkerülhetetlen oppozíció között vívódó corneille-i tragédiák hőseihez hasonlíthatnánk. Sík Sándort ebben a könyvében sem csak az író érdekli, „Ez a könyv — írja bevezetésében — hármast célt próbál szolgálni. Szeretném megrajzolni Zrínyi életét; a külsőt is, a magyar történelemnek ezt a tragikus hőskölteményét; de még inkább a belsőt: ennek a pályának, embernek,

műnek, cselekvésnek csodálatos egységét, művészi és hősi egységét." De ebben már a második világháború idején készült bevezetésben azt sem minden tendencia nélkül hangsúlyozta, hogy „amit Zrínyi érzett, gondolt, írt és tett; mindez égetően termékenyítő és végzetesen szól a mának is". (7.)

Zrínyi, a költő bemutatását a könyv arányaihoz képest az ifjúkor kissé hosszú és nem túl sok újat hozó életrajza előzi meg. A lírikust ugyan a marinizmussal hozza kapcsolatba, de önmagát tagadná meg, ha nem sietne megkeresni a divatos sablonok mögül is kiolvasható „pihegő élményt", az eleven egyéni érzelmet, az igaz érzésnek és a

költői közvetlenségnek tiszta, mély hangjait. (41—43.) A *Szigeti veszedelem* elemzését szintén eredetiségének és zsenialitásának a hangsúlyozásával kezdi, mondanivalóját pedig azokkal a korábbi véleményekkel szemben (Beöthy, Riedl), amelyek valamilyen alapeszmét kerestek benne, egy „nagy alapérzésben, egy nagy esztétikai vízió”-ban, a barokk heroikus víziójában látja. Zrínyi barokkjának a legjellemzőbb vonásait előtte már Horváth János kijelölte ugyan, Sík Sándor elemzése azonban néhány vonatkozásban továbbfejlesztette megfigyeléseit, de akár csak Pázmány esetében, most sem maradt meg annál, ami Zrínyit

kétségtelenül a nagy korstílushoz kapcsolja: „A barokk világérzés mellett a magyar elszánás és az egyéni ihlet teljes és csodálatos egységét és Zrínyi személyes élményvilágát” is megtalálja nála. Megfigyelései azóta sem annyira a korrekciójukat, mint inkább részletesebb kifejtésüket igénylik.

A prózaíró Zrínyi elemzése során az esztétikai szempontok némiképp háttérbe szorulnak a tartalmiak, illetve Zrínyi katonai és politikai terveinek bemutatása mögött, de ezekben a fejezetekben szintén sok minden olyanra figyelt fel, amit korábban nem vettek észre. Így például arra is rámutat, hogy milyen komoly és bonyolult

filozófiai kérdések foglalkoztatták Zrínyit még az úgynevezett hadtudományi munkáiban is.

Könyve nagy lépéssel vitte előbbre Zrínyi megismerését, pedig rövidebb és helyenként vázlatosabb maradt, mint nagyobb szabású Pázmány-monográfiája. A rövidséget talán nemcsak a kiadója által megkövetelt terjedelemhez való kényszerű alkalmazkodással magyarázhatjuk. Azzal is, hogy ekkor már esztétikájának terve foglalkoztatta.

Főművét az 1943-ban megjelent háromkötetes *Esztétikájával* írta meg. Bevezetésének szavai szerint „több mint tízéves közvetlen munkának, több mint húszéves

elmélkedésnek, több mint harmincéves anyaggyűjtésnek, igazában egy életreszóló szenvedélynek gyümölcse”. Amíg érlelődött, néhány előző változatát, sűrített formában bár, többször előadta az egyetemen. Akkoriban ez volt az egyetlen olyan nagyobb szabású esztétikánk, amely második kiadást ért meg (1947), a sorsát mégis viszontagságosnak kell mondanunk. Érdeemes kitérni erre, mert sok olyan oka volt, amelynek feltárása önmagában is közelebb visz Sík Sándor írói sorsának a megértéséhez.

A könyvek sorsát, még a legjobbakét is, nagymértékben befolyásolhatja a megjelenés helye

és ideje. Sík Sándort könyveinek, és különösen *Eszztétikájának* fogadtatása mindenesetre ezt a banális felismerést igazolja. Kiadója az elsősorban a teológiai vonatkozású munkák, hitbuzgalmi írások, imakönyvek és hasonlók publikálására specializálódott Szent István Társulat volt. Bár ez szépirodalmi munkákat is szépen adott ki, sőt általánosabb értékű munkák elől sem zárkózott el, de a tömjénfüst akkor sem mindig oszlott szét körülöttük, amikor ez indokolt lett volna. Így könnyen megtörténhetett, hogy első látásra Sík Sándor *Eszztétikáját* is a hitbuzgalmi könyvek közé sorolták be. A Társulat különben is elége-

dett volt a csaknem teljesen katolikusokból rekrutálódott közönségével, kritikai visszhangot szintén csak konzervatív oldalról várt, igaz, máshonnan nem is nagyon várhatott. Sík Sándor nemegyszer panaszkodott arról, hogy a Társulat sohasem terjesztette olyan széles körökben könyveit, mint ő szeretne volna, s hogy az olyan szabadelvűnek tartott folyóirathoz, mint amilyen például a Nyugat volt, csak akkor juthattak el ismertetésre szánt kötetei, ha azokat saját tiszteletpéldányaiból küldte el.

Az *Eszztétika* megjelenésének időpontja sem volt alkalmas a jó fogadtatásra. A folyóiratok egy része megszűnt, mások korlátolt terje-

delemmel és késésekkel jelentek meg, a kritikusok pedig, akiktől megértést várhatott volna, ha éppen nem voltak katonák vagy munkaszolgálatosok, az esztétika világától távol eső gondokkal és félelmekkel küszködtek, s ez a lelkiállapot semmiképp sem biztathatott csaknem ezeroldalas kötetekben való elmélyedésre. A megérdemelt kritikai siker elmaradásában, úgy látszik, szubjektív okok is közrejátszottak, Sík Sándor az egyik verséhez (*Nem én uram*) írt jegyzetében ezekről a következőket olvashatjuk: „Esztétikai tanácséket szerveztek Pesten, és egy professzor buzdított, hogy azt én pályázzam meg. Ez lett a veszte az

Esztétikám-nak, mert akik attól féltek, hogy csakugyan én fogok odakerülni, kivitték, hogy egy-két lerántáson nem írtak többet róla. Vö.: *Sík Sándor összegyűjtött versei*. 956.)

A Magyar Csillag mégis felfigyelt rá. Ott még Szerb Antal írhattott róla, aki máris arra az értékére mutatott rá, amit más oldalról nem tartottak eléggé tudományosnak. „Amikor egy író, vagy más, az alkotással gyakorlatban foglalkozó ember — úgymond — kezébe vesz egy nagy német esztétikai Grundlegungot . . ., akkor a megdöbbsent meg nem értésen túl valami dacos ellenszenv vesz erőt rajta: nem tud szabadulni attól az

érzéstől, hogy itt olyan valaki szól hozzá a művészethez, akinek egyáltalán fogalma sincs róla, miről van szó . . . Sík Sándor *Esztétikája* örvendetes kivétel . . . Egy esztétika, amit el lehet olvasni, sőt jóleső és nem is nehéz olvasmány. Olyan érdekesítő, mintha az olvasó beszélgetne valakivel, aki sokat és bölcsen gondolkozott a művészetrel összefüggő dolgokról . . . Ezt a könyvet nemcsak szakember írta, hanem költő, kritikus, irodalomtanár . . . Olyan ember, aki tudja, miről van szó.” (Magyar Csillag 1943. I. 563.) Mások viszont épp azért rekesztették ki a komolyan vehető esztétikák közül, amit Szerb Antal megdicséért benne. Az elutasí-

tó vélemények, úgy látszik, olyan erővel gyűrűztek tovább, hogy Mátrai László még 1973-ban is csak azoknak a konzervatívoknak a véleményét ismételte, akiket különben maga is lenézett, *A két világháború közötti korszak esztétikájáról* című tanulmányában ugyan is némi fölényeskedéssel az alábbiakat írta róla: „A katolikus esztétika, Sík Sándor esztétikája a maga módján (irodalmi szempontból) színvonalas és tisztességes beszélgetés a művészetről, elvi, esztétikai mondanivalója azonban nincs. Dícséretére kell mondani, hogy vallásos világnézete nem agitatív módon, inkább csak mint háttér érezhető mögötte, egyébként derék

munka. Látszik, hogy szerzője, ha nem is volt filozófiában mélyen járó esztéta, de egészen jó költő, akinek finom megfigyelései s világos formulái vannak.” (Művészettörténeti Értesítő 1973/2.) Mit keres a költő a tudomány komoly csarnokaiban, kérdezték már Szegeden, amikor még csak azt latolgatták, vajon Sík Sándor alkalmas-e egy tanszék betöltésére. Az előftételeknek bizony gyakran hosszú életük van . . .

Valóban érdemes elgondolkoznunk azon, vajon miért késekedett olyan sokáig annak az egyedül helytálló véleménynek a kimondása, amit az újabb esztétikai irodalmunk egyik művelője, Szerda-

helyi István 1976-ban már így fogalmazott meg: „Sík esztétikája az újabb magyar irodalomban mindmáig egyedülálló kísérlet e tudomány problémáinak következetesen módszeres, teljességre törekvő összefoglalására. Rendszerezés tekintetében csak Lukács esztétikája vetekedhetett volna vele akkor, ha második (a *Műalkotás és esztétikai magatartás* című) is elkészül, illetve a művészetek történelmi meghatározottságait tárgyaló (*A művészet mint társadalmi-történelmi jelenség* című) harmadiknak tervezett részével túl is lépett volna rajta.” (Szerdahelyi István: *A magyar esztétika története*, 1945—1975. Bp., 1976. 22—23.)

Annak idején azonban maga Sík Sándor is hozzájárult ahhoz, hogy a tanszékek professzionistái, akik egyébként legfeljebb csak mellékesen foglalkoztak esztétikai problémákkal, és csak a „német Grundlegung”-ok, módszereit és elvont frazeológiáját fogadták el tudományosnak, esetleg már az első oldalak után abbahagyják könyvének olvasását. Imponáló szerénységgel megírt *Előszavában* ugyanis a következőképpen vallott magáról: „Meg kell azonban vallanom, mint életmű: melléktermék. Az az emberélet, mely egzisztenciális szükségszerűséggel megteremtette: papi, írói, utóbb is legfőljebb irodalomtörténet-írói élet, nem a mes-

terségbeli bölcselő esztétikusé. Ha azt kérdezi tőlem valaki, hogyan mer megszólalni az amatőr a professzionisták között, azt felelem: Csak úgy, mint többé-kevésbé minden tudatos művészember megteszi, ha írásban nem, élőszóban, ha szóval nem, legalább is „belső monológ” formájában. A jó mesterember szereti a mesterségét, pihenőidejében is eljátszik szerzészámaival, még aludni is legszívesebben a műhelyben dől le, és amikor egyéb ügyével-bajával foglalatokodik, félszeme akkor is az anyag közt motoz. Így aztán persze hogy kiles egy és más mesterségbeli titkot, ezt aztán nincs szíve magának tartani.” (I. 7.)

Pedig valóban vakmerő túlzás lenne Sík Sándort amatőrnek tekinteni, feladatára legalább olyan alapossággal felkészült, mint nálunk bárki más, aki csak esztétikával foglalkozott, a stúdium hazai művelői közül pedig egyedül ő rendelkezett a költő, a színpadi szerző és nem utolsósorban az írókkal, művészekkel való gyakori érintkezés konkrét tapasztalataival. Mindez nagy segítségére volt abban, hogy elkerülhesse az esztétika spekulatív művelőit oly gyakran jellemző életidegen reflexiókat és az ilyenekkel együttjáró elvont stílust.

Sík Sándort mégsem csak az különböztette meg a katedra-

esztétikusoktól, hogy egyszerűen, ugyanakkor artisztikusan, sőt elegánsan fogalmazott, egyáltalán nem törődve azzal, hogy a korábban szokásos terminológiától való elszakadás veszélyeztetheti könyve tudományos elismertetését. Abban ugyan még nem volt semmi új, hogy az esztétikát ő is filozófiai tudománynak fogta fel. Azt sem ő fedezte fel, hogy az esztétikai megismerés másfajta szenzoriumot is feltételez, mint a fogalmi, a diszkurzív, vagyis az intuíciót sem nélkülözheti. Szokatlanul új, mármár provokatív volt viszont annak a hangsúlyozása, hogy a művészetek világa (vagy legalábbis annak néhány fontos területe) „általában

hozzáférhetetlen a nem művész, tehát a legtöbb elméleti gondolkodó számára” . . . Ezért „igazi arcát csak a művésznek, nem az elmélet emberének adatott megmutatnia” (I. 21—33.). Szerinte nem véletlen, ha az esztétika történetének legnagyobbjai közt egy egész sereg művészt, költőt találunk, Platóntól — aki legalább annyira költő, mint filozófus — Goethén, Schilleren, a német romantikusokon, Kölcseyn, Keményen, Arany Jánoson át egészen Hildebrandig és Valéryig, Babits Mihályig és Kosztolányiig . . .: „Az esztétika nem is várhatja másoktól a maga lényegének megvilágítását, mint azoktól, akiknek egész élete nem

más, mint ennek a lényegnek állandó megtapasztalása.”

A saját könyvét szintén ilyen, a maga költői, drámaírói és szónoki gyakorlatán alapuló „új esztétikai kísérletnek” tekinti. Ez a hozzáállás ugyan egy olyan szélsőséges szubjektivizmus veszélyét hordozta magában, mint amilyent a mi esztétikai irodalmunkban például Füst Milán képviselt, Sík Sándort azonban az ebben az esetben is érvényesülő valóságérzéke, tudományos lelkiismerete, a jelenségek iránt érzett alázata, és nem utolsósorban az esztétika irodalmának alapos ismerete mégis szerencsésen megóvta attól, hogy egy lírai esztétika kerekedjék ki meditációi-

ból. Az írók, képzőművészek, muzikusok közül ugyan jó néhányan tettek vallomásokot esztétikai nézeteikről, ezekből azonban csak nagy ritkán születtek olyan következetesen felépített és az objektív igazságok megtalálásának igényével fellépő, sőt a tudományosnak nevezett esztétikák ismérveit is kimerítő rendszerezések, mint a Sík Sándoré. Ezt a véleményünket még akkor sem kell megváltoztatnunk, ha a saját írói praxisa akart, nem akart hatásait és a sok mindent befogadni képes ízlésének visszatükröződését is felismerjük könyve gondolatai mögött. A költő és a tudós affinitása azonban olyannyira a gondolatok mögé van bezárva,

hogy lakatjukat a legtöbb esetben csak a szövegek mélyanalízisében jártas hozzáértő nyithatja ki.

Esztétikája lírai gyökereinek továbbbi bolygatását azonban már csak azért sem engedhetjük meg magunknak, mert bár Sík Sándor néha még maliciózus megjegyzéseket is tett a pusztán elméletekből elinduló esztétika művelőire, az ő rendszeréből sem hiányzik a komoly filozófiai alapvetés. Igaz ugyan, hogy filozófiai begyökerettségének alig volt valamelyes köze az esztétikát is művelő hazai tanszékek többségén szinte korlátlanul uralkodó német idealizmus egyik vagy másik változatához. Eredményességét tekintve még-

sem maradt mögöttük, amikor a saját esztétikáját az arisztotelészi, Szent Tamás-i alapokra, még közelebről a Jacques Maritain-féle neotomizmus „kritikai realizmusá”-nak tanításaira építette fel. A nálunk akkoriban csak egy szűk körű katolikus elit által ismert Maritain annyira közel állt hozzá, hogy tőle vette könyvének leg-hosszabb idézetét, a francia szerző esztétikai nézeteit tartalmazó *Art et scolastique*-ra (Paris, 1935) pedig nemcsak hivatkozott, hanem hasznosította is azokat. Ahhoz azonban, hogy fejtegetései végül egy fennkölt esztétikai abszolútum fogalmába torkolljanak bele, neki, a hívő katolikusnak, Maritain néze-

teinek ismeretére sem lett volna szüksége. Verseiből (még ha természetük szerint nem is feltétlenül gondolati igénnyel) lépten-nyomon kizeng a meggyőződése, amit *Esztétikája* záró oldalain a következőképpen fogalmazott meg: „Az esztétikai abszolútum minden posztulátumát legtökéletesebben a *keresztény istenfogalom* [a tipográfiai kiemelés Sfk Sándortól való] elégíti ki... Ez az Isten immanens is — »őbenne élünk, mozgunk és vagyunk« —, transzcendens is: úgy különbözik a világtól, mint szobrász a szobortól. Személyes és Teremtő: a szó legteljesebb értelmében művész.” (III. 397.) Ezt a gondolatmenetet ter-

mészeten csak hívó katolikus fogadhatja el, bár még ő sem köteles mindenben egyetérteni vele. Megítéléséhez az is hozzátartozik, amit az újabb esztétikai irodalmunk marxista historikusa írt le róla, aki szerint Sík Sándornak ez a tétele egyfelől „a husserli—rickerti értékfilozófia ellentmondásainak önmagában véve logikus feloldása, másfelől pedig olyan végkövetkeztetés is, amely a maga kétségtelen érvénytelenségével nem érvényteleníti a hozzá vezető tételek mindegyikét”. (Szerdahelyi István: *A magyar esztétika története*. Bp., 1976. i. m. 23.)

A tomista filozófiát Sík Sándor mégsem csak a saját katolikus el-

kötelezettsége miatt tartotta alkalmasnak arra, hogy esztétikája alapjául és módszereként tegye meg. Azért is, mert Henry Jameshez hasonlóan „a közönséges józan észnek egyetemileg művelt testvérét” látta benne, és úgy tartotta, hogy a gondolkodásnak ez a módja a magyar észjáráshoz is közel áll. „Erről — úgymond — bárkit könnyen meggyőzhet, akár az egyszerű magyar emberekkel, akár a magyar esztétikai gondolkodás képviselőivel — (Berzsenyitől Veres Péterig) való érintkezés.” (13.) Bárhogy vélekedjünk az elmondottakról, annyit kimondhatunk, hogy Sík Sándor a magyar esztétikai gondolkodást filozófiai gyö-

kerseit tekintve is új utakra próbálta terelni, és hogy a tiszta, világos fogalmak keresése közben (ezt persze nemcsak magyarosnak, épp annyi joggal akár franciásnak nevezhetnénk) stúdiumának nyelvét a közérthetőség irányába újíttotta és magyarosította meg. És ez valóban nem csekély érdem, hiszen az egyébként sem gazdag esztétikai irodalmunk máig sem tudott teljesen elszakadni, a még az iskolázott olvasó számára sem könnyű, ha nem épp érthetetlen „németes” filozófiai szakzsargontól. Sfk Sándor viszont mindvégig tisztán és világosan fogalmazott, szépen, könnyedén, elegánsan.

Arra sajnos nincs elég helyünk most, hogy a csaknem ezeroldalas művet olyan alaposággal ismer-tessük, amint ezt egyébként meg-érdemelné. Mégse hallgassuk el, hogy álláspontjait mindig a ko-rábbi nézetekkel szembesítve fej-tette ki, ezáltal a három kötet érde-kes kritikai seregszmlét nyújt nemcsak a korábbi, de a húszas-harmincas évekesztétikai irodalmá-ról is. Ebben a seregben éppúgy megtaláljuk Freud, Jung és Szondi nevét, mint a Lukács Györgyét vagy akár a Mátrai Lászlót (aki-nek egyébként melegen támogatta a Baumgarten-díjra történt jelölé-sét . . .). A legfontosabb műveket a nagy hozzáértéssel és korsze-

rű tájékozottsággal összegyűjtött könyvtárába is beszerezte. (Vajon volt-e ekkoriban olyan professzor Magyarországon, aki már 1936-ban megrendelte, végigolvasta, sőt idézte volna Jacques Fréville a marxizmus klasszikusainak esztétikára vonatkozó szövegeit tartalmazó gyűjteményét? *Le marxisme et littérature*. Paris, 1936.). Korszerű orientációja abban is megnyilvánult, hogy a XX. század irodalmának és művészetének, így például Gide-nek, Proustnak, Thomas Mann-nak vagy éppenséggel Majakovszkijnak s mellettük Adynak, Babitsnak, Kosztolányinak esztétikuma legalább annyira érdekelte, mint a klasszikusoké. Sfk Sándor-

nak ez az eljárása akkor még nemzetközi vonatkozásban is ritka újtásnak számított, hiszen a rendszeres esztétika művelőinek nagy többsége (a legkiválóbbat is beleértve) akkoriban alig (vagy egyáltalán) nem vette tudomásul a XX. század új törekvéseit, vagy ha igen, akkor gyakran csak megsemmisítő kritikákat mondott róla.

Itt az ideje azonban, hogy sűrített megfogalmazásban bár és egyelőre minden kommentár nélkül megpróbáljuk elmondani, mit is tartalmaz Sfk Sándor *Esztétikája*.

Az első kiadásában három kötetet felölelő munka első kötete előbb az esztétikum általános jellemvonásaival, majd a szép prob-

lémájával és az esztétikai törvényekkel foglalkozik; a második az esztétikai tartalom, anyag és forma kérdéseinek elemzését, továbbá a művészek karakterológiáját adja; a harmadik a művészi alkotás természetének és az esztétikai újjáalkotás problémájának beható tárgyalása után a művészet fogalmára, ezt követően pedig azokra a problémákra tér ki, amelyeket az esztétika „végső kérdéseinek” nevez. (Az esztétikum értelme, az esztétikai érték, az esztétikai abszolútum.) Az egész rendszerezés három alaptételre épül, az egyik az, amit Sík Sándor az esztétikai élmény minden mástól különböző, semmi másra vissza nem

vezethető aprioritásának nevez, a másik az esztétikai tartalom és forma elválaszthatatlan egységének hangsúlyozása, a harmadik pedig az előbbieket mintegy kiegészítőképp, az esztétikai anyag csak ritkán hangsúlyozott jelentőségének a felismerése. Az említett második és harmadik tétel kapcsán hangsúlyozza, hogy esztétikai rendszerének lényege pusztán belőlük levezethető lenne. Csak természetes, hogy a továbbiak során épp az ezekkel a tételekkel kapcsolatos problémákat fejti ki a legrészletesebben.

Könyvének egyik legérdekesebb fejezete az „esztétikai újjáalkotás”-sal foglalkozik, azaz egy olyan, a

művészeti nevelés és a közművelődés számára ma sem érdektelen kérdéssel, amelynek fontosságát csak mostanában kezdik felismerni. Az újjáalkotás egyes fázisainak és típusainak leírásához hallgatói között kísérleteket végzett. Ezek egyik, azt hiszem egyedülálló érdekessége, hogy saját maga írt néhány verset kísérlete céljaira. Nem alkalmi rögtönzéseket, olyanokat, amelyeket végül annyira autentikusoknak érzett, hogy később bevette az egyik kötetébe (*Bárányfelhők, Pirongató*). — A versekhez fűzött jegyzete a *Sík Sándor összes versei* c. kötetének 951—952. oldalán olvasható. Az alkotás és az újjáalkotás folyama-

tának közvetlen élmények nyomán történő összehasonlítását, ezt a ritkán megismétlődő alkalmat valóban csak a költő-professzor ragadhatta meg.

A három kötet különben is bővelkedik a közvetlen, a tapasztalatokon alapuló és jórészt helytálló megfigyelésekben. Az ilyeneket még azok is elfogadhatják, akik másképpen vélekednek például az esztétikai aprioritás bonnyolult és vitatható problémájáról, illetve annak az általa megfogalmazott definíciójáról vagy akár a már említett esztétikai abszolútum teológiájáról. Az ilyen olvasója a legkevésbé épp az utóbbiról mondott inkább lírai, mint gondolati

jellegű szavait fogadhatja el, de azokat sem, amelyek valamilyen „örök emberi” esztétikumról beszélnek, mintegy zárójelbe téve az esztétikum valójában koronként változó és társadalomtörténetileg determinált természetét. Igaz viszont, hogy még ez a zárójel sem annyira becsukott, hogy ne lehetne a problémák történeti szempontú tárgyalása felé kinyitni. (A probléma különben sem annyira egyszerű, mint amilyennek látszik, sőt, ha jól tudom, nem is minden vonatkozásban megoldott még.)

Sík Sándor esztétikai nézeteivel való közelebbi szembenézés azonban még a jövő feladata. Mégis örvendetes, hogy szempontjainak

a kijelölése máris megtörtént, és így az újabb esztétikai irodalmunk historikusának, Szerdahelyi Istvánnak a szavait saját konklúzióknak gyanánt is idézhetjük: „Számos megfigyelése, tétele változatlanul vagy kisebb módosítással mai tudásunk szerint is megfelel az igazságnak, főként pedig problémalátása, szempontjainak csoportosítása, gondolati építkezésének vázanyújthatott volna igen sok tanulságot a marxista elmélet számára. A korabeli marxista szakirodalom azonban ahelyett, hogy értékeit elismerve és fogyatékosságait bfrálva, korrigálva a maga hasznára fordította volna Sík munkájának eredményeit, egyszerűen semmi-

seknek tekintette ezeket. Így azután sok lényeges elméleti megoldás, amely Sík esztétikájában már megtalálható — mint az alkalmazott művészetek fogalomkörének megkülönböztetése, az esztétikai befogadás kreatív jellegének hangsúlyozása, az esztétikum értékelméleti problémáinak exponálása stb. —, csak jóval később, az 1960-as évek közepétől terjedt el fokozatosan a hazai szakirodalomban.” (I. m. 23—24.)

Némiképp az *Esztétikájából* nőtt ki az 1947-ben az Országos Köznevelési Tanács által gondozott *Nevelők Könyvtára* c. sorozat számára írt *Az olvasás tudománya*, melyet *Livre de maître*-nek, vagyis

pedagógiai segédkönyvnek szánt. Egy ilyen segédkönyvnek szükségessége a pedagógusok továbbképzésének elmélyítése miatt vált aktuálissá, különösen pedig azért, mert az általános iskolák felső tagozatának elvégzését kötelezővé tevő törvény életbelépése óta sok helyt főiskolai tanulmányok nélkül tanítottak irodalmat. Az Országos Köznevelési Tanács valóban alig találhatott volna Sík Sándornál alkalmasabb szerzőt a segédkönyv megírására. Már *Esztétikájával* bebizonyította, hogy a nehéz problémákról is könnyedén és közérthetően tud írni, és mert néhány korábbi tanulmánya az irodalomtanítás nehéz pedagógi-

ájának valóságos mestereként mutatta be.

Könyvének szerkesztése közben sokszor elmondta, hogy alap gondolatát jobban kifejezte volna, ha „az olvasás művészete” címet adja neki. Ettől végül is azért állt el, mert Benedek Marcell egy korábban megjelent műve lefoglalta. Előszavában mégis szükségesnek tartotta annak a leszögezését, hogy az irodalmi nevelés lényegét „az olvasás művészetének” és az „olvasni tanítás tudományának” el-sajáttításában látja. Abból pedig, amit ennek érdekében szükségesnek tartott elmondani, mindent összevéve végül is az irodalmi nevelésnek egy olyan, a hagyomá-

nyosnál mélyebb és gazdagabb koncepciója bontakozott ki, amely már jóval többet kívánt a pedagógustól, mint amennyit a főiskolák tanszékei, akár korábban, akár későbbben adhattak neki. Kár, hogy kéziratban maradt.

Anyagát négy nagy fejezetben foglalta össze. Az első, *Az irodalomesztétika alapelvei* címen az irodalomnak és az irodalom felől vizsgált esztétikának a legalapvetőbb fogalmait magyarázza meg. S bár ez alkalommal is erősen hangsúlyozza az alkotás és a befogadás merőben individuális jellegét, legalábbis utal arra, hogy „osztályszempontból nézni az irodalmat nagyon tanulságos.” A

második rész (*Az író művészet*) előbb az írói élmény természetét, az élmény és a mű összefüggéseit tárja fel, majd az irodalmi alkotás anyagának tekintett írói nyelvről szól, és néhány oldalon egy valószínűságot nyelvészeti foglalat ad. További három fejezetben az „írói formálás” legfőbb eszközeit, a szóképet, a ritmust és a szerkesztés művészetét mutatja be. Az említett címszavak mögött egy jól megszerkesztett verstan és stilisztika is meghúzódik.

A következő részben főképp az egyik legkedvesebb témájával, az irodalmi művek újjáalkotásával foglalkozik, jórészt az *Esztétikájából* már ismert szempontok

szerint. Mégis új benne annak a hangsúlyozása, hogy az irodalmi mű nemcsak egyéni, „*egyben közösségi termék* is (aláhúzás Sfk Sándortól): a közösségnek, a társadalomnak mind az alkotás, mind pedig az újjáalkotás folyamatában igen jelentős, döntő szerepe van”. A továbbiakban a hagyomány és a környezet problémájáról beszélve kiemeli a gazdaságiakat is: „A termelési viszonyoknak és a szellemi életnek sokszoros és bonyolult összefüggése — úgymond — kétségtelen, mindez életformán, ízlésen és világnézetten keresztül erősen befolyásolja az alkotást.” Ez ismét túlmutat az *Esztétikájában* kifejtett nézetein. Ebben a nagy egy-

ségben tekinti át továbbá az irodalmi műfajokat, azért épp ebben, mert ismeretét e befogadás, az újjáalkotás egyik fontos előfeltételének tekinti. A műfajok lélektanából indul ki, majd egy kis műfajleméletet ad, amelynek során, ami persze nem meglepő, különösen a líra problémáiban mélyed el.

A negyedik részt a legfontosabb irányzatok bemutatásával kezdi, a hagyományosak mellett erősen kiemeli azt, amit „új realizmusnak” nevezett. Napjaink uralkodó irányzatának tekintette, de csak vázlatot ígér róla, mert szerinte még nincs kellő történelmi távlata. Az új realizmusnak a valóságábrázolás minőségét nézve több csoportját

különbözteti meg, közöttük már a szocialista realizmust is. Szokásától eltérően ez alkalommal nem mélyed el a számára még alig ismerős és már akkor cseppfolyós fogalomban, Ezért kommentár nélkül írjuk ide, hogy szerinte az ennek irányának a szellemében alkottak Lukács György, József Attila, Kaszák Lajos, az újabb orosz irodalom (Maxim Gorkij), általában a marxista írók... Külön csoportba sorolta végül a valóságon túli valóság „realistáit”, akik közül név szerint néhány katolikus író (Claude, Mauriac, Bernanos) is említett, de bizonyára saját magára is gondolt.

Nem kétséges, hogy a realizmus problémái főképp azért érdekelték,

mert ezek épp akkoriban egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerültek. Mégsem pusztán az aktualitás igényének tett eleget: fejtegetései a saját írói praxisától sem függetlenek, tudjuk, hogy verseiben ekkor már néhány éve kereste a korábbinál realiztikusabb hangokat.

Könyvét annak a megvizsgálásával fejezte be, vajon egyáltalán lehetnek-e objektív törvényei az irodalmi alkotások értékelésének. A történelmi, a morális, a politikai, a pedagógiai gyökerű értékelések jogosultságát sem tagadja ugyan, az írói alkotások igazi értéke úgymond mégiscsak a velük együtt járó és a nekik semmi esetre

sem alárendelt esztétikum figyelembevételével határozható meg. De ezzel együtt bármelyik korábbi munkájánál világosabban és határozottabban azt is kimondja, hogy világnézeti, sőt, „legalább rejtett politikai állásfoglalás nélkül” nincs írói alkotás,” bár siet hozzátenni: „nagy veszélyeket rejt magában, ha a széles politikai vagy az egyetemes vallási nézőpont helyébe a pártszempont lép...” „A kritikusnak, a pedagógusnak és az olvasónak” — folytatja — mindenesetre meg kell szabadítania magát az egyéni, a nemzeti és az osztályhelyzetében gyökerező elfogultságoktól, lelki szabadságra kell törekednie, az irodalom teljes

értékű befogadására ugyanis szerte csak az képes, aki sokfelé nyitott és a magáénak vallja az ismert terentiusi mondást: „Homo sum, humani nihil a me alienum puto.” (Ember vagyok, semmi emberit nem tartok magamtól idegennek.)

Valójában mindig így gondolkozott, mégis nagy öröme szolgált, hogy ezeket az iskoláinkban korábban alig figyelembe vett vagy éppenséggel tiltott nézeteket, amelyeket ő a demokrácia számára egyedül elfogadható irodalompolitikai és pedagógiai alapnak tekintett, immár az Országos Köznevelési Tanács tekintélyétől támogatva képviselhetette. Igaz, nem

sokáig. A szemmel láthatóan még a koalíciós politika jegyében fogant könyvének ugyanis 1949 első hónapjaiban kellett volna megjelennie, erre már nem kerülhetett sor. Szedését szétdobták, pusztán egy korrektúrapéldánya maradt fenn, ez a Kegyes Tanítórend levéltárában található.

Az eddig felvázolt képünk hiányos maradna, ha nem szólnánk arról a néhány tanulmányról, amit Sík Sándor a katolikus irodalom problémájáról írt. Ezt nemcsak a teljesség igénye miatt kell megtennünk, még inkább azért, mert olyan kérdésekkel foglalkozott bennük, amelyeknek legalábbis egy része bármilyen világnézeti

elkötelezettségű irodalom problémáit érintheti. A korábról is ismert nézeteit *Egyetemesség és forma* címmel fejtette ki. (Vigilia. 1935. 2.) Ezek lényege az, hogy „a katolikus irodalom mindenekelőtt irodalom . . ., hirdethet eszméket, ösztönözhet cselekvésre, de csak a művészet eszközeivel teheti ezt, vagy megszűnik művészet lenni . . .” A továbbiakban pedig arról szól, hogy az „egyetemesnek életigénye a leg erősebb forma”. Ismeretes, hogy ezek a problémák a más, a kommunista elkötelezettségű Radnóti szintén erősen foglalkoztatták. A *Jegyzetek a formáról és a világszemléletről* c. írását például az

alábbi szavakkal kezdte el: „Világszemlélet lényegileg mindig a formában fejlődik ki . . . s ez alakítja a formát . . .” A két tanulmány abban is rokon, hogy mind a kettő írója világnézetének megfelelő formavilág keresésére indult. Az érdekes összetalálkozást azzal is magyarázhatnánk, hogy pusztán az elkötelezettség esztétikájának a végig gondolása hozta létre, de ha tudjuk, hogy a két költő gyakran elbeszélgetett műhelye belső problémáiról, a hatások kölcsönösségét sem lehet kétségbe vonnunk.

Főképp a katolikus olvasóknak szól, de másoknak is érdekes olvasmány Sík Sándor 1951-ből való *Szent Jeromos barlangja* c. tanulmá-

nya. Az antik írókat kedvelő egyházatya alakjából kiindulva és egy irodalomesztétikai vázlattal alátámasztva azt fejtegeti benne, hogy a profán irodalom, a szépirodalom, bár egyesek tagadják, sokat nyújthat még a hívők lelki életének is.

Szélesebb közönségnek szánta és akadémiai székfoglaló gyanánt adta elő *A magyar költők istenélménye* c. tanulmányát (1947). Ebben a középkortól József Attiláig minden olyan jelentős költőnkre (tehát nemcsak a katolikusokra) tekintett, akinél ez az élmény valamilyen formában megjelent. Megállapításait (különösen a vallásos élmény csaknem parttalan értelmezése miatt) ugyan nem egy

esetben vitatni lehet, az azonban vitán felül áll, hogy költészetünknek ezt a nagy témáját hozzá hasonló elmélyedéssel és objektivitással sem előtte, sem utána nem ragadták meg.

Sík Sándor 1930 tavaszán kezdte el egyetemi tanári működését, s az egyetem egyik legnépszerűbb professzora lett. Hamarosan még más fakultásokról is sokan látogatták. Volt úgy, hogy a jogász Buday György, Bibó István, Erdei Ferenc ültek Radnóti Miklós mellett, de olyan idősebbek is gyakran felbukkantak a bölcsészeti kar nagy előadótermében, a zsúfolásig megtelt „auditorium maximum”-ban, akik, ahogy akkoriban mondtuk, a „városból” jöttek a bölcsészeti kar „campus”-ára.

A tehetséges szónok művészetével s magával ragadó közvetlenségével adott elő. Azt vallotta, hogy az előadás nem szólhat a nyomtatásra szánt gondolatok nyelvén, az élőszó másfajta erejével kell hatnia. Mindig szabadon beszélt, pusztán az előadások gondolatmenetét változta fel, mégis nagy gonddal, sőt fáradtsággal készült, ez azonban, hogy egykori hallgatójának, Ortutay Gyulának a szavaival szóljak, sohasem törte meg „a szenvedélyes, sziporkázó előadási módot, amit erős logikájú szerkesztés fogott össze . . . S végre megvillant előttünk a költemények legbensőbb értelme, a versek szépsége, gazdagsága. Költő adott elő költőkről, s

mi szomjasan hallgattuk, hiszen jószerivel mindnyájan költőknek is tudtuk magunkat. Ekkor már Radnóti Miklós is ott ült közöttünk a padban . . ." (*Az első szegedi évek. Vigilia 1959/2. 74.*)

Sfk Sándor otthonosan járt-kelt irodalmunk szinte valamennyi területén, de nem törekedett arra, hogy ezt merev rendszerező elvekből kiindulva határolja be. Mégsem csak egyes frók egymástól elszigetelt képeit nyújtotta, előadásainak több ezer oldalt kitevő jegyzeteiből egy csaknem teljes magyar irodalomtörténet bontakozik ki, amelynek a során az ősköltészetünktől kezdve József Attiláig szinte mindenről és mindenkiről

szó esik. Gyakran egy valóságos kisonográfia igényével és terjedelmével.

Szegeden ugyan 1932-től kezdve már csak ő volt irodalomtörténünk egyetlen professzora, mégsem volt köteles ilyen imponáló teljeségre, az akkori előírások megengedték volna, hogy sok kollégájához hasonlóan csak azt adja elő, ami épp foglalkoztatta. Pedagógusi lelkiismeretessége mégiscsak arra készítette, hogy hallgatói az egyetemi stúdiumok négy éve során a lehető legtöbbet kapjanak irodalmunk legfontosabb íróiról és jelenségeiről. Ezt már csak azért is szükségesnek tartotta, mert akkor még nem volt olyan kézikönyv,

amit a vizsgára készülő hallgatóinak szívesen ajánlhatott volna. Toldy és Beöthy összefoglalásait elavultnak tekintette, Pintér Jenő vaskos könyveiből legfeljebb a bibliográfiákat tartotta hasznosaknak, Horváth Jánosnak irodalmi műveltségünk kezdeteitől elinduló monográfiái, Farkas Gyula, Szerb Antal és Féja Géza irodalomtörténetei pedig már professzorsága éveiben jelentek meg, és nem is mindenben értett egyet velük.

Az előadásaiból kibontakozó irodalomtörténet természetesen nem valamilyen eleve elgondolt rendszerezés igényével született meg. Amikor tanszékét elfoglalta, még nem volt szándékában, hogy

az egész magyar irodalmat előadja, a régebbi tárgyalását ugyanis Dézsi Lajosnak engedte át. Későbbi előadásai szintén nem épültek szorosan egymásra, még a kronológiát tekintve sem, s bár némi eklekticizmus sem hiányzik belőlük, mégis egy olyan, a színvonalával és az eredetiségével is a kor figyelemre méltó irodalomtörténeti szintézisei közé sorolható koncepció érvényesül bennük, amelyre eddig bizonyára csak azért nem figyeltek még fel, mert senki sem vette a fáradságot az előadásairól készült és valóban nehezen hozzáférhető jegyzetek teljes szövegének áttanulmányozására. (A legtöbb ilyen jegyzetet a Kegyes Tanítórend

levéltára őrzi, néhány közülük az Országos Széchényi Könyvtárban és a Petőfi Irodalmi Múzeumban is található.)

Sík Sándor még a történeti rendszerezés számára is csak az esztétikai megítélés fogalma alá vonható műveket nevezte irodalomnak, ennek a jelentőségét pedig elsősorban abban látta, hogy az esztétikai élmények minden mástól különböző szépségét és gazdagságát nyújtja. Tudatában volt ugyan annak, hogy az esztétikum törvényei nem tekinthetők megnyugtató szabatossággal kidolgozottaknak, és hogy az esztétikum fogalma és tartalma a történelem folyamán állandó változásoknak volt kitéve,

mégis bízott egy, az idők folyamán kialakult esztétikai „consensus sapientium”, azaz közmegegyezés létezésében, amely lehetővé teszi a valóban igazi értékek felismerését.

Az esztétikai érték fogalma — mint már az előbbiekből szóltunk róla — Sík Sándor felfogásában „mindenestül Abszolútumot követel”, amelynek minden posztulátumát az ő felfogásában természetesen a keresztény istenfogalom elégíti ki a legtökéletesebben. (Sík Sándor: *Esztétika*. Bp., 1942. 394—398.). Ez a gondolata egyetemi előadásiban legfeljebb csak a háttérben jelent meg, mert következetesen óvakodott attól, hogy a katedrát istenhitének hirdetésére használja fel.

Előadásai középpontjában rendszerint a nagy írók és a nagy művek individualitásának vizsgálata állt, ezt sokkal fontosabbnak és célravezetőbbnek tartotta, mint a személyiséget háttérbe szorító kategóriákiét. Nemcsak a „faji gyökerek” akkoriban divatos előtérbe állítását vetette meg. Ismerte ugyan a szelemtörténeti iskola legjobb képviselőit, és sokat hasznosított eredményeiből, az általuk kiemelt irányokat és stílusokat mégis némi szkepszissel nézte, mert azt tartotta, hogy a barokk, a rokokó, a preromantika és társaik a valóságban sohasem olyan pontosan felismerhető kategóriák, mint amilyenek leírják őket. Jórészt ilyen konstrukciónak

tartotta a szerves fejlődés, azaz a születés, kivirágzás és az elmúlás gondolatán alapuló módszereket is, a történeti rendszerezés hazai kísérletei közül pedig nemcsak Toldyét és Beöthyét utasította el, de még Horváth Jánosnak az irodalmi ízlés és tudat változásaira felépített teóriáját, irodalmunk tudományos rendszerezésének ezt az első jelentős kísérletét is. Ez utóbbit azért, mert teóriájában épp a leglényegesebb, azaz a személyiség alkotó tevékenységének és a művek esztétikumának a vizsgálata nem kapott elég teret.

Bár érdeklődésének középpontjában az író személyisége és különösen esztétikumának individualitása állt, a történelem és a társada-

lom hatásának jelentőségét mégsem becsülte le. A szociológiai módszerek alkalmazására ugyan nem törekedett, de legalább elismerte létezésüket és lehetőségeiket. A harmincas évek derekától egyre jobban. Ekkor már nyilvánvalóan a nehéz politikai viszonyok és nem utolsósorban a szociográfiai érdeklődésű tanítványai hatására a marxizmus esztétikája iránt is érdeklődni kezdett, sőt Radnóti marxista tendenciájú vizsgadolgozatát 1932-ben kitűnő minősítéssel fogadta el. (A dolgozat szövegét e sorok írója közölte. In.: *Kortárs útlevelére*. Bp., 1977. 242—248.) Néha ugyan annak az egy időben divatos felfogásnak a nyomát is megtaláljuk

nála, amely valamilyen időtlennek elképzelt nemzeti karaktert keresett az irodalomban, attól azonban már óvakodott, hogy ezt Beöthy „volgai lovas”-ának vagy akár Taine fajfogalmának mintájára abszolútizálja. Azt pedig szinte mondanunk sem szabad, hogy amikor a magyar faj tulajdonságairól beszélt, a faj fogalmát nem a később erősen kompromittált értelemében használta: mindössze valamilyen nemzeti „ősvonásokat” értett alattuk. A nemzeti karakter keresése akkoriban különben is, hogy úgy mondjam, a levegőben volt, és már csak a fenyegető német veszély hatására is egy ideig nem indokolatlanul ott is maradt.

Elegendő, ha kommentárok nélkül épp csak emlékeztetünk Babits Mihály, Szekfű Gyula, Horváth János vagy még a Szerb Antal irodalomtörténetének szemléletét is befolyásoló Prohászka Lajos munkájára, és a később megjelent *Mi a magyar c.* kötetre. Sík Sándor szempontjai közül mégis ez bizonyult a legkevésbé maradandónak, mert ha nem is érthetünk egyet azokkal a szélsőséges álláspontokkal, melyek a nemzeti karakternek még a létezését is kétségbe vonják, kutatásukat pedig egy idejémtúlt nacionalizmus megnyilatkozásának tekintik, ma már alig lehet némi fejszónálás nélkül olvasnunk Sík Sándor olyan megállapításait, me-

lyek szerint „Gárdonyi lelke mélyén ősgermán miszticizmus forrong”, regényhőseiben pedig „a magyar lélek olyan alapvető ösvonásai rejtőznek, mint a passzivitás, szemlélődő hajlam, szemérmes érzékenység, szükszavúság, úri önértzet, hirtelen kirobbanó hevesség”. (*Gárdonyi, Ady, Prohászka.* 42—45.) Mánhelyt az egri remete stílusát nevezi „tudatosan és egyszerűen magyarnak,” teljesen megfélelkezve arról, hogy az említett tulajdonságok jó része legfeljebb az úgynevezett nemzeti klasszicizmusunk emberideálját jellemzi, és hogy Gárdonyi írói világa, sok más társához hasonlóan, inkább ennek a nagy hagyománynak

szuggesztíójára, sőt tudatosan vállalt példamutatására, mint valamilyen „magyar ősvonásokból” alakult ki. Ilyen vonásokról egyébként nemcsak a *Gárdonyi, Ady, Prohászka* c. könyvében beszélt, később azonban egyre kevesebbet szólt róluk, és a hitleri fajteória hatására már arra is utalt, hogy a nemzeti karakter vagy éppenséggel a faji vonások keresése során könnyen ingoványos talajra tévedhet a kutató.

A sokféle hatást befogadni és feldolgozni képes nyitottsága sohasem ingatta meg abban a meggyőződésben, hogy az irodalmi műveket főképp mint egyéni alkotásokat lehet és kell vizsgálni, és hogy

az olvasó által történő újjáalkotásuk szintén individuálisan meghatározott lelki folyamat. Ezért érdeklődött még a lélektan iránt is. Már gimnáziumi tanársága és nem utolsósorban lekipásztori gyakorlata közben alapos pszichológiai tanulmányokat folytatott, s a klaszszikus szerzők mellett különösen a szellemtörténeti irányú lélektan egyik legkiválóbb képviselőjét, Edouard Sprangert kedvelte, de még Adler, Freud és Jung néhány művét is érdeklődéssel tanulmányozta át. Egyik lélektani iskolához sem csatlakozott, ugyanis az önmagáért való irodalompszichológiát egyoldalúnak tartotta, a mélylélektan eredményeinek és mód-

szerének ismerete mégis hozzájárult ahhoz, hogy azoknak a „manifeszt” tartalmak mögött meghúzódó „rejtett” dimenzióinak keresésére is kísérleteket tegyen, amelyek iránt csak századunk 60—70-es éveiben kezdtek jobban érdeklődni.

Egymásnak nemegyszer ellentmondó érdeklődéséből természetesen nem lehetett valamilyen következetesen véghezvitt rendszert kialakítani. A professzori pályafutásának betetőzését jelentő *Esztétikájának* megírása előtt egyáltalán nem is gondolt ilyesmire. Előadásai inkább az egyes portrék esszészerű sorozatai, mint egy már eleve végiggondolt koncepció ré-

szei voltak, s bár mindig a tárgyalt témák fölényes ismeretén és az irodalmi valóság tiszteletén alapultak, az esszé természetének megfelelően még akkor is a művészi intuíció és megformálás erejére épített, amikor ezt a professzor kötelező penzumaival, az életrajzi adatokkal, bibliográfiákkal bizonyos alapfogalmak megmagyarázásával és mások eredményeinek ismertetésével volt kénytelen megterhelni.

A jó pedagógust abban is felismerhetjük, hogy az előadások stílusa egyszerűbb maradt, mint a nyomtatásra szánt esszéié. A személyes jelenlétéből áradó közvetlenségének és a saját élmé-

nyeiben gyökerező ihletettségének (az előadások leírt szövegéből legfeljebb megsejthető) artisztikuma, mint már említettük, mégis magával ragadta azokat, akik olyan szerencsések voltak, hogy hallgatói lehettek. Azt mondhatnánk, hogy élőszóval is az esszé közvetlenségét, személyes jelenlétet megkívánó ars poeticáját követte.

Ismeretes, hogy az esszé klasszikus mestereinek, Sainte-Beuve-nek és Macaulay-nak Péterfy Jenőben és az örökségüket Sík Sándorhoz hasonlóan egyetemi előadásban is kamatoztató Riedl Frigyes személyében már kiváló magyar utódai voltak és hogy

a Nyugat esszéírói, közöttük Babits Mihály és Lukács György modernebb érzékenységgel folytatták útjukat. Sík Sándor már korai tanulmányaiban közel került ehhez a nyugatos esszéizmushoz, első nagyobb irodalomtörténeti munkája, a *Gárdonyi, Ady, Prohászka*, műfaját tekintve pedig csak lazán egymáshoz kapcsolódó esszék sora volt.

Már ezekben megtaláljuk esszéinek, előadásainak, monográfiáinak azt az író-portréban ritka sajátosságát, hogy a formák elemzésére is alaposan kitér. Korábban inkább csak az íróknak a szó szűkebb értelemben vett nyelvéről és stílusáról beszéltek, így például Riedl

*Arany János*ában egy egész fejezetet szentelt nekik. Sík nemcsak vallotta, hogy a „lélek és a forma” egyenrangú és egymástól elválaszthatatlan entitás, elemzéseiben minduntalan meg is mutatta azt. A forma számára sohasem a művet csak kívülről beburkoló köntösféle. Főképpen az ún. belső formákat kereste és találta meg már Gárdonyi regényeiben épp úgy, mint Ady-nál és a többieknél. Új szempontú, eredeti vizsgálódások voltak ezek, és messze meghaladta velük a korábban jórészt csak a hagyományos retorikára vagy stilisztikára épített és nálunk különben is ritka stílusvizsgálatok módszereit. Érdemükер csak fokozza, hogy hasonlókat

alig vállalkoztak előtte. Különösen a művészi próza ritmusának elemzésével mutatott új utakat, de a verstan számos problémáját is újszerűen világította meg. Terminológiáját viszont megfelelő hazai előzmények hiányában nem tudta kellőképp megújítani, de a hozzáértő, ha egy kissé mögé néz és nem ijed meg az esszészerű megfogalmazásoktól, Sík Sándor számos megfigyelését a modern stílusvizsgálatok nyelvére fordíthatja le.

A szakmai „zsargon”-t különben sem szerette, és ha lehetett, mellőzte. Ezért már az egyetemi kinevezését megelőző viták során, sőt néha később is, el-elhangzottak olyan vélemények, hogy nem igazi

tudós, legfeljebb jó tollú esszéista, a szellemtörténészek egy része viszont az iskolára jellemző elvontság és az ennek megfelelő terminológia mellőzése miatt tartotta egy kissé régimódinak. Pedig nem utolsósorban esszészertésége tette modernebbé náluk, és szakított el a többi irodalomtörténeti tanszék tulajdonosainak konzervativizmusától, arról már nem is beszélve, hogy leginkább épp a kötetlensége engedte meg, hogy olyan új, esetleg antagonisztikus szempontokat is figyelembe vehessen és legalább művészi egységbe foglalhasson, amelyek már nem fértek volna el a hagyományos rendszerezések keretében. Felesleges lenne hosszasan

kitérnünk arra, hogy az az érdeklődés, amivel a Nyugat fróit az esszé felé fordultak, szintén összefüggött az említett lehetőségekkel, Sík Sándort azonban a nálánál fiatalabb esszéírói nemzedékhez, Szerb Antal nemzedékéhez is a témák és a gondolatok könnyen felismerhető affinitásai kapcsolják. Tanult tőlük, és gyakran hivatkozott rájuk. Professzorsága idején azonban csak néhány esszéje jelent meg nyomtatásban, közöttük a katolikus irodalom problémáit új szempontokkal felvető *Egyetemesség és forma*, egy nagyobb tanulmánya a magyar romantikáról és néhány íróportré, de az előadásai szintén nagymértékben portrészertűek voltak. Vala-

mennyit akár a nálánál egy generációval fiatalabb Halász Gábor szavaival is találóan jellemezhetjük: „A portréfestő esszéistát elsősorban a figura érdekl, kort és társadalmat legfeljebb a megjelenített alakból kiindulva háttérként rajzol, és hősnének arcképét a valóság művészi absztrakciója által kelti életre, mert becsvágya: a művészet eszközeivel űzni a tudomány. (In.: *Portré és tabló*. Válogatott tanulmányok. Bp., 1959. 646.) Halász Gábor ezeket a szavakat 1942-ben írta le, de ha történetesen Sík Sándor hallgatója lett volna, azt, amit a portré műfajáról elmondott, Sík Sándor előadásaiiban már korábban megtalálja, hiszen egy

költőprofesszor becsvágya nem is lehetett más, mint hogy a művészet és a tudomány egy testvér maradhasson nála.

Sík Sándort nemcsak módszere, ízlése is az akkori új törekvésekhez kapcsolta. Amikor a tanszékére lépett, az egyetemeken, az iskolákban, sőt a folyóiratok és a közízlés nagyobb részében egy akkor már egyre jobban és jobban anakronisztikussá merevedett szemlélet uralkodott. Ez a szemlélet és ízlés, amelynek mint ismeretes, Horváth János volt a legkiválóbb képviselője, hajlamos volt arra, hogy az egész irodalmunkat az Arany János életművéből elvont és valóságos normává megtett nemzeti klasszi-

cizmus esztétikájához és ideológiájához mérje, magát a nemzeti klasszicizmust pedig irodalmunk egy olyan csúcának tekintse, amelyhez képest mindaz, ami előtte volt, a hozzá vezető út állomását képezte, ami pedig utána következett, csak hanyatlásnak számítható. Sík Sándor önkényesnek és tudományosan sem eléggé megalapozottnak tartotta az ilyen normatív csúcsok kijelölését, a nemzeti klasszicizmusnak pedig még a fogalmában is egy-két nemzedék ízlésének a maga idejében sem teljesen uralkodó megnyilatkozását ismerte fel. A virágzás vagy hanyatlás — akkoriban nemcsak az irodalomtörténet-írásban divatos

— fogalmát más vonatkozásban is elvetette, és azt tartotta kívánatosnak, hogy a kutató minden egyes korszakot önmagában vizsgáljon.

Bármennyire leplezte is a szimpátiáit vagy a ritka antipátiáit, az csak természetes, hogy az érdeklődés és az elmélyedés mértékét ő sem volt képes a saját ízlésétől és attól a történetileg, sőt tudománytörténetileg meghatározott helyzettől függetlenítenie, amelyben élt. Persze nincs olyan irodalomtörténész, akinek munkásságában ne találkozhattánk ilyen szubjektív beütésekkel, valóban értékeset azonban mégis csak azok alkothattak, akiknek valóságérzéke, amennyire csak lehet, győzedelmeskedni

tudott e felett. Sfk Sándor az ilyenek közül való volt. Szubjektivitásának mértékét talán azzal jellemezhetjük, hogy az Szerb Antalénál kisebb volt, Horváth Jánosénál pedig valamivel nagyobb. Lírai irodalomszemlélettel nem vádolhatjuk ugyan, a legihletettebben mégis arról beszélt, ami valami képp költészetének rokona volt. Az előadásából kibontakozó irodalomtörténet fehér foltjai sem feltétlenül érdeklődésének vagy ihletettségének hiányáról árulkodnak, esetleg pusztán arról, hogy a korábbi kutatásokról nem kapott elég ösztönzést eltüntetésükre. Érdeklődésének súlypontjai mégis jól kijelölhetők.

Így egyáltalán nem meglepő, hogy a katolikus költő, a himnuszok kitűnő fordítója (egy alapos tanulmányt is írt róluk: *Himnuszok könyve*. Bp., 1943.), nemcsak az irodalmi műveltségünk kezdeteit kereste kódexeinkben; műfajait, stílusukat és esztétikai értéküket is a szokásosnál elmélyültebben mutatta meg.

A reneszánsz és reformáció korától viszont csak Balassi Bálintot tartotta méltónak kiemelt esztétikai igényű méltatásra, szerelmi költészetének gazdag problematikájában azonban az indokoltnál kevésbé mélyedt el. A szerelmi líra bonyolult problémáinak egyébként más alkalmakkor sem próbált

a mélyére nézni (ezt még Ady-portréjában is elnagyolta). Bármennyire kézenfekvőnek is kínálkozik, szemérmességét mégsem pusztán a szerzetesi életből fakadó gátlásoknak, elfojtásoknak tulajdoníthatjuk, s a katolikus költő valamilyen kicsinyes erkölcsi előítéletét is aligha kereshetjük mögötte, hiszen az *Esztétikájából* is tudhatjuk, mennyire óvott az ilyen elfogultságoktól. Akart, nem akart szemérmességéhez kétségtelenül hozzájárult az, hogy korábban irodalomtörténet-írásunk sem szánt elég figyelmet a költészet örök, nagy témái közül való szerelemnek, pusztán a Nyugat esszéírói kezdtek felfigyelni rá. Miért épp egy szer-

zetes-professzornak vessük a szemére, hogy nem mélyedt el problémáiban, amikor még a világi kollégái is, Toldy Ferenctől akár Horváth Jánosig legalább annyira szemérmesen beszéltek róla, mint ő maga.

Máris átizzott viszont a hangja, amikor Pázmányhoz és Zrínyihez érkezett el, nemcsak azért, mert emelkedett pátoszukban a saját lírájának hangjával rokon akkordokra találhatott. Nagy formátumú alakjuk annyira izgatta fantáziáját, hogy monográfiákat írt róluk, Zrínyiről pedig tragédiát. Gyöngyösit már csak az árnyékukban helyezhette el. Bethlen Miklóst és Szenci Molnárt azonban épp csak

megemlíttette, igaz, professzorsága idején őket még nem értékelték annyira, mint később. A kuruc líra és a kéziratos énekköltészet sem vonzotta, talán azért, mert egyiket sem tartotta alkalmasnak esztétikai méltatásra. Faludit viszont igen, főképp stílusa és verselése miatt (erről külön tanulmányt írt), Mikest kedvelte, de nem foglalkozott vele különösebben.

Egyetemi előadásainak egy másik fehér foltja a felvilágosodás volt. Csak keveset és csak elnagyoltan szólt róla, igaz ugyan, hogy e fogalom akkor még nem szerepelt az irodalomtörténet kiemelt rendezői között. Sfk Sándor szintén közel volt ahhoz, hogy pusztán a

hideg ráció poézissal alig rendelkező megnyilatkozását lássa benne. A XVIII. század magyar irodalmából inkább azt értékelte, ami a Szerb Antal által bevezetett preromantika fogalma alá volt vonható. Besenyei, Kisfaludy Sándor, Kazinczy és a nyelvújítás ismét csak penzum volt neki (bár az ilyeneket is mindig igényesen oldotta meg), pusztán Csokonaiban mélyedt el, de néhány szép verselemzése ellene érezni lehetett, hogy felvilágosult rokokója nem áll annyira közel szívéhez, mint az általa már-már romantikusnak méltatott Berzsenyi pátosza.

Professzorsága éveiben a nagy romantikus költők álltak a leg-

közelebb hozzá, szinte közelebb, mint Arany János, akinek csak majd a saját, némiképp már rezignált Őszikéjében válik modern rokonává. De ha emlékszünk rá, hogy a költői pályája első felében frt verseinek legalább egy részében még azt a nemzet sorsa felett való aggodással és a hazáért való férfimunka moráljával átizzott, „líránál is líraibb retorikát” akarta továbbfejleszteni, amit ő a romantikus költészetünk, különösen Vörösmarty nagy örökségének tekintett, máris megértettük ezt a vonzalmat. Sokáig készült arra, hogy könyvet írjon a magyar romantikáról, s ezért privátszemináriumot tartott róla, de nagy kollégiumainak is

egyik legkedvesebb és többször visszatérő témája szintén Vörösmartyék kora volt. A romantikáról tervezett könyvéből végül is csak egy, azóta indokolatlanul feledésbe merült tanulmány kerekedett ki. (Irodalomtörténet 1943), pedig ez mindmáig a probléma legmélyebben szántó megközelítései közül való. A magyar romantikában nemcsak népünk karaktere egyik változatát kereste, irodalmában szintén az úgynevezett nemzeti klasszicizmussal egyenrangú és egyforma értékű jelenséget látott. Ez a nézete nemcsak nyilvánvaló szakítást képviselt a nemzeti klasszicizmust akkor még mindig kánonnak tekintő konzervatív irodalom-

szemlélet egyoldalúságával, a Nyugat Vörösmarty-képéhez viszont közel került vele: talán elég, ha most Schöpflin és Babits tanulmányaira vagy a Vörösmarty Akadémiára emlékeztetünk. A *Szózat* költőjének már-már modern vonásairól Sík Sándor sem feledkezett meg, aminek bizonyítékául, több más mellett, most csak a *Merengő*höz azt a nyomtatásban is megjelent bravúros elemzését idézzük, amelynek során a hagyományos értelmezésekkel ellentétben arra mutatott rá, hogy e nagy vers igazi mondanivalóját nem egy rezignált, egy „biedermeieres” életeszemély hirdetésében kell keresnünk: sokkal inkább a romantikus

Vörösmarty vívódásait fogalmazza meg. De ha költészetéből mélyebb istenélményt olvasott ki, mint amennyi megtalálható benne, gondolatébresztő fejtegetései során azt sem hallgatta el, hogy a magyar romantika irodalma és Vörösmarty is egy, a haza és az emberiség ügyét mindenek fölé helyező korban, a vallás iránt hol ellenséges, hol közönyös eszmevilágban alkotott.

Petőfi-portréja sem választható el a Nyugat, közelebbről a Babits *Petőfi és Arany* c. esszéjében körvonalazott szemlélettől. A Petőfiről tartott előadásai egyébként, bármennyire leplezte, azt is elárulják, hogy nem ő volt a legkedve-

sebb költője, sőt azt is, hogy némi-
képp távol állt az ízlésétől. Aligha
véletlen, hogy saját lírájában sem
találkozunk Petőfire emlékeztető
hangokkal, és hogy a nyomta-
tásban közzétett tanulmányaiban
sem írt a *Szeptember végén* költőjé-
ről. Előadásaiban irodalomtörténeti
helyéhez illően méltatta, de néhány
szép verselemzéstől eltekintve sem
sok eredetiséggel; leginkább Hor-
váth János monográfiájára támasz-
kodott. Tartózkodását nyilván-
valóan az is motiválta, hogy ifjú-
korában nemzedéke legjobbjaihoz
hasonlóan, le kellett számolnia a
Petőfi- és Arany-epigonok köz-
fízléssé vált hagyományával. Bizo-
nyára ez lehetett az oka annak,

hogy az irodalmi népiesség prob-
lémája sem vonzotta.

Az egyik legkedvesebb költője
Arany János volt. 1961-ben így
vallott róla: „Ha felvetnék a sok-
szor emlegetett kérdést: egy pusztá
szigetre milyen könyvet vinnék
magammal, sokan felelnék úgy,
mint szegény Radnóti Miklós,
aki végzetes útjára az Újszövetséget
és Arany verseit vitte magával.”
(*Emlékezés Arany Jánosra*. In.:
A kettős végtelen. 278.) Egy más
alkalommal ezt írta: „Minél job-
ban múlik az idő, minél jobban
közeledem az ő éveihez, annál ele-
venebben él.” (*Arany tavasz, arany
ősz*. In.: *A kettős végtelen*. 279.).
Az idézett sorokat saját költészeté-

nek épp akkoriban elkezdődött Arany János-i fordulata után írta, hogy attól kezdve a nagy mester magyarosan klasszikus stílusának, dallamainak, ritmusainak emlékei is visszacsengjenek a verseiben, amelyekről Rónay György már előttünk találóan állapította meg: „Ez az öregkori líra költészetünkben a legszebbek és a legmélyebbek egyike.” (In.: *A kettős végtelen*. 241.) A fordulat első látványos jele egy, még a harmincas években közölt tanulmánya volt.

Egyetemi előadásaiiban a magyarság egyik arcának markáns kifejezőjét látta Aranyban. (A másikat, mint tudjuk, mindig is Vörösmartyban kereste.) Arany mégsem

annyira a kánonná megtett nemzeti klasszicizmus beteljesülését, hanem Babbitshoz hasonlóan inkább a modern líránk szenzibilis elindítóját jelentette neki. „A hatvanas évektől kezdve — úgymond — mindent megtalálunk nála, amit később modernnek hívnak majd. . . . Valójában nem a klasszikus lelkek nyugalma jellemzi, állandó belső harcok gyötrik, komplikált lélek.”

Tompa Mihályt, bár ez korábban szokásos volt, nem emelte Arany mellé, a környezetéből pedig csak Gyulai Pálra vetett közelebbi tekintetet azokban az előadásokban, amelyeknek jellemző módon az *Arany János és kora*,

nem pedig a nemzeti klasszicizmus címet adta. Az Aranyt követő évtizedek lírikusai közül csupán Vajda Jánost tartotta méltónak a részletesebb bemutatásra, és nemcsak előadásában emelte ki hogy már Ady az új költészet őst ismerte fel benne, egy érdekes tanulmányt is közölt róla. (*Vajda János titka*. Katolikus Szemle 1937; újabban *A kettős végtelen*. 298.)

Talán az is jellemző, hogy a költő-professzor Gárdonyit kivéve egyetlen regényíróról sem publikált figyelemreméltó tanulmányt — mellel szólva, később, egyik-másik kritikusának kifogásain elgondolkozva maga is megbánta, hogy Gárdonyit egykor Adyval

egyenrangú fró gyanánt tárgyalta. Egy ideig nem külön kollégiumokban szólt a regényről, hanem más egységbe ágyazva, igaz, csaknem mindenkiről beszélt, akinek valamelyes helye volt a regény- és novellairodalmunk történetében. S bár még a kisebbekről sem feledkezett meg, rendszerint mégis kevesebb újat vagy érdekeset mondott, mint akkor, amikor a szívéhez közelebb álló líráról beszélt. Hosszú évek után csak 1939-ben kezdte el *A realista regény a magyar irodalomban* címmel hirdetett két féléves kollégiumát. A háború első éve volt ez, amikor ő is, aki nemrég még „magányos virrasztó”-nak nevezte magát, megdöbbenve kez-

dett szembenézni az egyre ijesztőbb valósággal. Lírájában ugyancsak ekkortájt kezd erősödni az a hangja, amit akár realistának nevezhetünk.

Előadásait a műfaj esztétikájával kezdte, amelynek során azt fejtegette, hogy a regény ábrázolásának tárgya a világ, a sok ember, a sokféle jellem és lélek, maga az élet, szerkezeti elve a szélesség, gazdagság. Szerinte a nagyobb valóságérzettel mindezt a realista regény ragadja meg.

Sík Sándor realizmusfogalma nem annyira kidolgozott, mint a marxista esztétikáé, és nemcsak azért, mert a kritikai realizmus fogalmát ekkor még nem ismerte.

Az, amit realizmusnak tekint, egyszerre szűkebb és tágabb annál, mint amit ma realizmusnak szoktak nevezni.

Fejtegetéseit széles körű világirodalmi kitekintéssel kísérte, a magyar realista regénynek pedig három típusát különböztette meg; az autochton magyar típust (Mikszáth és a kissé még mindig túlbecsült Gárdonyi: „a speciális magyar regényt ő közelíti meg a legjobban”), a franciás típust (a legnagyobb képviselője gyanánt Justh Zsigmondot emelte ki, de idevette a rövidebben és hűvösebben bemutatott Herczeg Ferencet is), végül az angolos-oroszos típust (ennek kapcsán egyedül Tolnai

Lajosról beszélt részletesen, helyesléssel méltatva éles társadalomkritikáját, amelyről azt is kijelentette, hogy „talán sohasem volt annyira aktuális, mint napjainkban”). Az előadás-sorozat érdemét mégsem a helytálló megfigyelései ellenére vitatható tipizálásban kereshetjük, bár ez a maga idejében a kortárs regényirodalom valamilyen rendszerezésének az egyik első kísérlete volt, azóta sincs sokkal jobb nála. Érdeme a plasztikusan megrajzolt és még mindig érdeklődéssel olvasható portrék mellett különösképp az hogy Sík Sándor ismét néhány olyan íróval foglalkozott, akiről addig csak kevés szó esett a katedrákon.

Az pedig csak természetes, a drámaíró Sík Sándor, aki egy időben színikritikus is volt, már professzorsága első felében *A drámai formák fejlődése* címmel hirdetett kollégiumot, s bár csak egy jó évtized múlva került sor hasonlóra, közben valójában sohasem feledkezett meg kedves műfajáról, csak hogy egy ideig irodalomtörténetünk egy-egy fejezetében beillesztve beszélt róla.

Szélesedő valóságérzéke mégis arra készítette, hogy egyre merészebben szakítson az egyetemi tanzsékeknél azzal a hagyományával, amely a történeti távlat hiányára hivatkozva nem tekintette tudományos feladatnak a közelmúlt

vagy éppen aktuális jelen tárgyalását. Az új törekvéseiről már professzorsága első évében külön kollégiumot hirdetett *A magyar költészet a milleneum után* címmel. Ekkor, mint tudjuk, még az övével párhuzamos tanszék is működött Szegeden, s így volt ideje ahhoz, hogy egy olyan széles panorámát adjon, amely nemcsak a Nyugat legjelentősebb költőit mutatta be, élükön természetesen Adyval, mellettük az olyan, akkoriban ritkán emlegetett poéták is előkerültek, mint például az emigráns Balázs Béla, és néhány nevesebb konzervatívról sem feledkezett meg.

A XX. század irodalmát (a kötetlenül folytatott szeminárium

beszélgetéseken kívül) ezután még négy alkalommal mutatta be. Közülük az utolsó, az 1940—41 tanévben *Újabb magyar remekművek* című volt a legérdekesebb. Teljes szövege nem maradt ránk, de az egyik hallgatója által készített és sokszorosítva kiadott jegyzet, amit szokása szerint bizonyára maga is átnézett, ha szavait nem is, mondanivalójának legalább a lényegét jól visszaadja. „Ez a kollégium úttörésnek készül. Az élő irodalomról lesz benne szó” — olvassuk bevezetésében. Jelzőjével pedig arra utalt, hogy jórészt azokról beszél majd, akik akkor még testi valóságukkal is életben voltak. Kivételt azért mégis tett,

két költővel: Adyval azért, mert (hogy tovább is az ő szavait idézem) „a magyar irodalomnak azt a korszakát, amelyhez az élő irodalom tartozik, kétségtelenül ő kezdte és nélküle meg sem érthető . . .” Az akkor már szintén halott József Attila bemutatását így indokolta: „Ha van költő, akinek némi rokonsága van Adyval, az ő, de ez rokonság és nem hatás. Ő is egy egészen sajátos formát teremt. Épp úgy meg lehet ismerni érett verseit egy-egy sorról, mint a legnagyobbakét. Egészen eredeti, új stílusú, igen jelentős költő. Ez, ami megindokolja, hogy ebben az élő irodalomról szóló kollégiumban miért foglalkozunk vele, noha

már nem él közöttünk. Azok az akkor még élők, akikről szólni szándékozott, a következők: Babits, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Illyés Gyula, Reményik Sándor, Mécs László.

A prózaírók tárgyalását szintén „a nagy ősök”-kel kezdte el, s az alábbi szavakkal vezette be: „Azok közül, akik már nem élő képviselői és indítói a mai magyar prózának, ketten még ma is élnek és dolgoznak, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső, a halottak közül [pedig beszélünk] a legnagyobb formai ihletőről, a prózaíró Kosztolányiról, aki az indítás tekintetében sokkal fontosabb a költőnél . . .” Ezután került volna sor az újabb

prózára, erre azonban nem volt idő, a különben is sok belső és külső nyugtalansággal kísért tanévet Szabó Dezsővel fejezte be, Kosztolányiról pedig csak néhány szót szólt. A szerény cím egyébként már önmagában arra utalt, hogy az ilyen típusú kollégiumaihoz hasonlóan csak példaképp kiragadott fróarcképet és művet akart bemutatni, hiszen egy teljességre törekvő áttekintésből semmiképp sem hagyta volna ki például Juhász Gyulát vagy a lírikus Kosztolányit épp akkor, amikor a velük nagyjából egy időben elhunyt József Attilával behatóan foglalkozott. Menet közben azután arra is rá kellett jönnie, hogy még a

félév elején elgondolt programját sem tudja megalósítani, arra pedig már egy percnyi ideje sem maradt, hogy a legifjabb nemzedékről beszéljen, holott a bevezető szavaiban még egy őket ugyancsak bemutató kitekintést is ígért. Mindent összevetve tehát szaggatott maradt ez a sorozat, de nem is lehetett más, hiszen annyi minden történt körülötte abban az esztendőben.

Közelebbről nézve ezeket az előadásokat, szemünkbe szökik, hogy a korábbiakhoz képest feltűnően sok aktuális utalást, már-már politikai intelmet találunk bennük. Valóban nagyon mozgalmas esztendő volt ez, a szegedi

egyetem kettészakadt, s egyik része, köztük a bölcsészeti kar néhány és épp a legkiválóbbak közül való tanára, Bartók György, Mézöly Gedeon, Várkonyi Hildebrand, Zolnai Béla Kolozsvárra került, nem sokkal ezután Teleki Pál halála rendítette meg, majd bombák hulltak a városra és német katonák vonultak át rajta. Voltak, akik lelkesedtek, ő pedig — többször hallottam tőle — egy közelgő nemzeti tragédia baljós előjeleit látta az ilyen és hasonló eseményekben.

Az is elkésértette, hogy hallgatói között már olyanok is kezdtek feltűnedezni, akiket megszedítettek a német győzelmek, és akik vala-

milyen „judeo-liberális-demokrata” hangot véltek felfedezni előadásiban. Különösen épp az újabb magyar remekművek elemzései során bemutatott írások és szövegek egy részét minősítették „destruktív”-nak, de a hozzájuk fűzött kommentárok sem tetszettek nekik, hiszen ezekből azt olvashatták ki, hogy a professzor a másik oldalon töpreng a haza sorsáról. Töprengései, akarva, nem akarva, előadásait is elkomorították. Így a korábbiaknál gyakrabban és erősebb hangsúllyal tért vissza bennük az a kérdés, vajon hogyan vélekedtek írónk a magyarság akkoriban újra égetővé vált problémáiról. Adyról szólva, sok más mellett

nem utolsósorban azt emelte ki, milyen hatalmas versekben mutatta meg a magyarság történeti helyzetének tragikumát. Ezt a *Duna vallomása*, illetve a *Fajok cirkuszában* című „véresen és borzasztóan aktuális” versckkel illusztrálta. Majd arról szólt, mennyire elkésztette költőjüket a „háború, azokkal a szenvedésekkel, szörnyű lehetőségekkel, amelyek a magyarságot fenyegették”, és bár nem mondta ki, máris hozzá lehetett gondolni azt, hogy újra fenyegeti . . . Babits néhány verse kapcsán szintén hangsúlyozottan beszélt arról, mennyire átüt sorain a magyarság sorsáért való aggodás, méltatta békeverseit, *A magyarok*

istenéhez c. verséhez pedig (amelyben, mint ismeretes, ilyen, további kommentárt aligha kívánó sorokat olvashatunk: „Mert nem lehetsz mérges kis Wotanok öccse te, egy a sok közül . . .”) a következő megjegyzést fűzte: „A húszas években frta, de mennyire mainak érzi az ember.”

Egy másik aktuális probléma, amely úgyszólván valamennyi fró portréjában előkerült, a megoldatlan parasztkérdés volt. A *Puszták népe* méltatását például így kezdte: „Ez a megdöbbentő műve a puszták szabadságfiainak, a pusztai cseledeknek a jobbágyokénál is rosszabb helyzetét tárja fel.” A továbbiakban Móricz Zsigmond, Szabó

Dezső, sőt még Prohászka Ottokár is jó néhány alkalmat adott ahhoz, hogy a radikális földbirtokreform szükségességéről szöljön.

Más szavaiból viszont a forradalmak megértését, ha nem épp az irántuk érzett rokonszenvét lehetett kihallani. Erre Ady éppúgy alkalmat adott neki, mint Illyés vagy a többiek. Különösen József Attiláról szólva hangsúlyozta, méghozzá többször, hogy „a forradalom gondolata a legkülönbözőbb formákban végighúzódik költészetén”, és forradalmának természetét iránt sem hagyott kétséget. A következőket mondta róla: „Egy másik érdekessége, hogy az ő költészetében jelenik meg nálunk eddig talán

egyedül teljes esztétikai, emberi igénnyel, igazsággal és művészettel az, amit úgy lehetne mondani, hogy proletárköltészet. Működésének java részében tudatos szocialistának, sőt marxistának vallotta magát. És ez nem akadályozta meg abban, mint sok más költőt, hogy igazán művész legyen, nem lett vezércikk-költővé.” Versei közül a *Mondd mit éreltt* és a *Város pere-mént* mutatta be, azt pedig talán már meg sem kell említenünk, milyen erős kicsengést adott szavainak, hogy épp egy egyetemi katedráról, sőt épp egy szerzetes-professzor szuggesztív előadásában hangzottak el. A József Attila tanulmányozására ajánlott munkák névsora sem

érdektelen. Többek között Déry Tibor, Halász Gábor, Németh Andor nevét találjuk köztük, de hivatkozik a *Szép szó* különszámára is.

A kínzó aktualitás azonban csak beleborongott előadásaiba, s távolról sem kapott olyan nagy helyet bennük, amint ezt összefoglalásunk esetleg sejtetni engedi. Az aktuális célzások gyakran csak néhány félmondatra korlátozódtak, bár akkor ez önmagában sem volt kevés.

A XX. század első nemzedékének regényírói közül Móricz Zsigmondot emelte ki. Bemutatását két regényének, a *Boldog embernek* és az *Erdély trilógiájának* elemzésére építette fel. Az előbbit Móricz legjobbjának regényének, valóságos re-

mekműnek nevezte, az utóbbit monumentálisnak, de idézte azt is, amit Németh László így mondott: „túlságosan metafizikátlan”. Szabó Dezsővel kapcsolatban már több fenntartása volt, portréjában sem mélyedt el annyira, mint a többiekében, az *Élsodort falu* beférgt elemzésére pedig a tanév befejezése miatt már nem kerülhetett sor. A fiatalabbak prózájára sem.

Néhány szép portrét adott viszont a „második nemzedék” költőiről. Ez azért is hasznos volt, mert alig volt közöttük olyan, akinek az akkor még befejezetlen pályájának eredményeit másutt összefoglalták volna. Az előadások hangja visszafogottabb volt, mint az idősebbek

esetében, a megállapításokat — úgymond — nem állítjuk be irodalmi ítéleteknek; távlat hiányában ez nem lenne becsületes dolog». Ami pedig a bemutatásra szánt költőket illeti, ma is csak azt mondhatjuk, jó szemmel választott, amikor József Attiláról, Illyés Gyuláról, Szabó Lőrincről, Erdélyi Józsefről szolt a legigényesebben. Az inkább az előző nemzedékhez tartozó Reményik Sándor bemutatásának abban a tanévben erdélyi volta adott aktualitást, más erdélyi költőre úgy látszik nem volt ideje, Mécs Lászlóról pedig a nagy népszerűsége miatt kellett beszélnie, de sokkal inkább a jó szavalót, mint a költőt dicséri benne, külön-

ben is rövidebben tárgyalja, mint a többieket.

Egy évvel később Palló Imre nyilas képviselő interpellációt intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, és ebben Szerb Antal magyar irodalomtörténetének az iskolák könyvtárából való kitiltását követelte, ami hamarosan meg is történt (Vö.: Poszler György: *Szerb Antal*, Bp., 1973. 7—8.). Pedig Szerb Antal könyve még nem méltatta azt a forradalmat váró új generációt, amelyről, a proletárköltőről sem feledkezve meg, Sík Sándor olyan nagy megértéssel szolt. Hallgatóinak, és még azoknak is, akik dühösen morogtak a szabad szellemű előadások miatt,

becsületére válják, hogy mégsem captak botrányt körülötte.

A professzorok arcképének jellemző, néha talán legjellemzőbb vonásait hagynánk homályban, ha azt csak publikációi vagy az előadásokról gyakran mások által készített és sohasem teljes mértékben hűséges szövegek alapján próbálnánk megrajzolni. Arról már nem is beszélve, hogy néha egy biztató vagy elnéző mosoly vagy akár egy gúnyos megjegyzés többet és mást is mondhat, mint egy hosszú előadás. Ez a „más” a természetük-nél fogva ritkább négy szemközti beszélgetések mellett főképp a szemináriumokban nyilvánulhat meg. Nagy kár, hogy ami ezekben

történik, a maga teljes valóságában alig rögzíthető, csupán az egykori résztvevők emlékezései idézhetik fel savukat-borsukat. Ezért megbecsülhetetlen dokumentum Kosztolányi eleven portréja a Négyesyszemináriumokról vagy a Riedltanítványok (közöttük Sík Sándor) visszaemlékezései.

Ha a Sík-szemináriumokat mindössze egy szóval próbáljuk meg jellemezni, máris a nyitottságukat kell kiemelniük. Nyitottak voltak témájukban, módszerükben, s nyitottak az élő irodalom eleven élete felé. Hogy mindez mit jelentett, azt akár egyetlenegy epizóddal is megmutathatjuk. Sík Sándor új professzornak számított még, ami-

kor *A magyar költészet a milleneum után* c., előbb már említett kollégiumának keretében Adyról és a Nyugat élő nemzedékének lírájáról adott elő. Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi még éltek akkor, s így tulajdonképp az ő bemutatásukkal sem szakadt el az élő irodalomtól. Azt azonban, ami utánuk következett, akkor még nem tartotta elég kialakultnak ahhoz, hogy a katedrájáról méltassa. Radnóti Miklóst kérte ismertetésére, aki annyira otthonos volt a témában, hogy szabadon beszélt róla. Gondolatmenete nagyjából mégis rekonstruálható abból a későbbi előadásából, amit a Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiumának

sorozatában tartott. (Vö.: Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. Bp., 1977. 342.). Legelőbb Sárközi Györgyöt, Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet emelte ki. Az első világháború utáni évek új hangú költőit mégsem bennük, hanem Kassákban, Illyés Gyulában és József Attilában látta, akiket akkor a legtehetségesebbeknek tartott. Beszélt arról is, hogy a valóban új költők az osztályharcot fejezik ki, s hogy az új líra közönsége a proletariátus lesz . . . A hallgatók többsége meghökkenően fogadta a számukra szokatlan hangú fejtegetéseket, némiképp maga Sík Sándor is, aki akkor még nem nagyon érdeklődött a Nyugat első generációját kö-

vető nemzedék irodalma iránt, az előadás után mégis arra kérte meg Radnótit, szerezze be neki a legfontosabb köteteket.

Egy hét múlva professzorunk egy kissé feldúltan jött be a szeminárium helyiségébe. Mielőtt elkezdenénk dolgozni, mondta, szeretnék valamit egyszer s mindenkorra leszögezni. Úgy hallottam, akadnak olyan hallgatók, akik fölháborodva tárgyalták, hogy a szemináriumi óráimon Radnóti úr a feltörekvő rendet jelölte meg a líra új közönségének, és hogy Demeter kisasszony a forradalmakat méltatta az elmúlt héten. Ezek a hallgatók azt kérdezték, hogyan lehetséges ilyesmi épp a Sfk-szeminárium-

ban? Vegyék tudomásul, folytatta, hogy én két dologban nem ismerek el korlátokat, az egyik a tudomány, a másik a művészet. És ezek kapcsán itt minden elmondható, mert ezt a szemináriumot én vezetem. (Radnóti Miklós kiadatlan levele nyomán. Vö.: Baróti: i. m. 202.)

Az aktuális társadalmi problémákra is nyitott szemináriumoknak a jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy az évek során jöendő tanárok százai látogatták azokat. Sokan közülük még ma is, idestova egy fél évszázad múltán egyetemi éveik felejthetetlen élményének tekintik ezeket a szemináriumokat, a nagy pedagógus közösségteremtő műalkotását, a-

melynek hatását csak megsokszorozta, hogy az egyes évjáratok négy esztendőn át folyamatosan élvezték áldásait, s így befogadhatták mindazt a jót, amit egy ilyen közvetlen kapcsolat jelenthet. Pedig sohasem akarta a maga képére formálni tanítványait, megelégedett azzal, hogy kapukat nyisson nekik az irodalom felé, s különben rájuk bízta, milyen irányban menjenek tovább, ezért még azok is hűségesek maradhattak hozzá, akik már diákkorukban sem feltétlenül osztották minden nézetét. A vele folytatott viták szuggesztív áramába nemcsak azért volt könnyű bekapcsolódni, mert (nem győzzük hangsúlyozni) sokfelé tekintő

és sokfelé nyitott személyiség volt, azért is, mert már akkor hajlott arra, hogy a műalkotásokat többféle értelmezés lehetőségét megengedő üzeneteknek tekintse, amikor ezek teóriája még csak megszületőben volt. Nyitottsága azonban csak a mások ízlése, véleménye megértésére és megfontolására szorított, a sajátjának határozott érvényesítésétől persze nem tartotta vissza. Mégis vallotta, hogy az ifjúság, legalábbis ha még nem hódolt be teljesen az adott társadalom konvencióinak (ezeket maga is kritikával nézte), őt magát is olyan értékekre figyelmeztetheti, amelyeket egyébként csak nehezen venne észre, és hogy a fiatalabbak-

kal való kapcsolat az ízlés begyepesedésének leghatásosabb ellenszere. Szemináriumai ezért sohasem csak a professzor kötelező penzumát jelentették neki: szellemi frissességének egyik ébrentartóját is. Értelhető tehát, hogy az évek során a szemináriumnak több típusát alakította ki. Volt közöttük olyan, amelyen az előadáshoz kapcsolódó tanulmányokat olvastak fel és vitattak meg, máskor a készülő szakdolgozatok, disszertációk egy-egy fejezete, esetleg valamilyen érdekes könyv vagy színdarab ismertetése került elő, vagy verseket mutatott be. De egyik sem hasonlított a másikhhoz. Másfajta szemináriumokat tartott 1932 őszé-

től, amikor a tudományos munka iránt különösen érdeklődő hallgatói számára egy speciális szemináriumot, az egyetemi nyelvjárásban beszélve úgynevezett „privatissimumot” hirdetett. Csak a professzor előzetes engedélyével lehetett felvenni, így mindössze öten hatan vettünk részt rajta. A magyar romantikáról készült könyvet írni: végül azután csak egy nagyobb tanulmány lett belőle, amely jó néhány évvel később, 1943-ban jelent meg az *Irodalomtörténet* hátsó részében. Az előtanulmányokat ve-lünk együtt végezte el hozzá. Előbb az európai romantikáról olvastattam el és vitatott meg néhány, főképp német és francia nyelvű

művet, majd pedig a magyar romantika sajátosságait próbáltuk megközelíteni, s közben néhány, akkor újdonságnak számító irodalomelméleti munkára is kitékintettünk. A tanulva tanítás magas rendű példája volt ez a hangos meditáció, és nemegyszer heves viták jegyében zajló, sőt gyakran zajongó kis szeminárium, amelyet a professzor, mintegy jelezve, hogy nem ex cathedra akar együtt dolgozni velünk, a piarista rendházban levő szobájában tartott. Mire odaértünk, az oxfordi tanárházakhoz hasonlóan, már vártak ránk puritán szerzetesi asztalának élvezeti cikkei, a „connaissanceur” ízlésével elkészített angolos tea és az illatos

tisztjükkal gondolkozásra készítő finom szivarok. Radnóti Miklós volt közöttünk a legszenvedélyesebb vitakozó, sokszor annyira belevetette magát egy-egy problémába, hogy egészen belefáradt. És a professzor türelmesen hallgatta türelmetlen tanítványa fejtegetéseit, még arra is hajlandó volt, hogy egyet-mást magához idomítson belőlük. A tanítványnak pedig olyan nagy élményt jelentettek ezek az összejövetelek, hogy az egyik önéletrajzi vázlatában más meg sem említett, amikor egyetemi éveiről beszélt: „Az egyetemen izgalmas viták, szemináriumi csaták, a szellemtörténet módszertani kérdései körül folyik a harc. Munka

Sík Sándor privátszemináriumában. Négyen dolgoztunk, teázva, a nagy professzor lakásán, Baróti Dezső, Ortutay Gyula és Tolnai Gábor. Sík Sándornak sokat köszönhetek. De hisz ezeket az éveket megírja majd valamelyikünk. Jelentőségében vetekszik Négyesy híres szemináriumaival.” (Az idézett szöveg fényképmásolata in: *Radnóti Miklós*. Szerkesztette: Baróti Dezső. Bp., 1959. 64.)

Sík Sándor nem elégedett meg azzal, hogy előadásaiban és szemináriumaiiban tüzetesen foglalkozott az új irodalommal. Diákjait is arra biztatta, hogy az egyetemeken akkoriban még kevés polgárjoggal rendelkező XX. századi

fróinkról készítsenek disszertációkat. Hallgatói többsége azonban húzódozott az ilyen témáktól. Részen azért, mert Sík pedagógusi buzgalma ellenére sem jutottak el igazán a hazuról hozott konzervatív ízlésüktől idegen modernségig. De azért is, mert a professzorunk által feldolgozásra javasolt frók jó részéről akkor még csak kevés olyan frást olvashattak, amely segítette volna őket dolgozatuk megírásában.

Talán az sem volt véletlen, hogy az első ilyen disszertációk a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának köréből kerültek ki. Ortutay Gyula Tömörkény Istvánról, Tolnai Gábor a húszas-harmincas évek Erdé-

lyének irodalmi életéről, a kollégium szimpatizánsai közé tartozó Demeter Alice pedig Tóth Árpádról írt doktori disszertációt, e sorok írójának harmadéves egyetemi hallgató korából való Juhász Gyulatanulmánya szintén sokat köszönhet a professzori ösztönzésnek. Az említetteket később a Krúdy Gyuláról (Perkátai László), Kosztolányiról (Szegárdy-Csengery József) és Ambrus Zoltánról (Faludi István) írt disszertációk követték. Mások, bár kevesebben, a régebbi magyar irodalomból választották témájukat. A doktorjelöltek irányításában sem volt merev, érvényesülni hagyta, sőt becsülte egyéniségüket, s a témaválasztások gya-

kori modernsége mellett épp ez jellemzi a vezetésével készült disszertációkat, nem pedig valamilyen uniformis gyanánt rájuk kényszerített módszer vagy szemlélet.

A doktori disszertációk publicitása általában csak az irodalomtörténeti folyóiratokra szorítkozott, a Sík-tanszéken készült értekezéseket azonban jóval szélesebb visszhang fogadta, közülük többről még a Nyugatban is szó esett (Radnóti és Tolnai disszertációi), és egy olyan jelentős kritikus is írt róluk, mint Schöpflin Aladár, a Pesti Naplóban Bálint György foglalkozott velük, néhányat pedig Szerb Antal idézett a *Magyar irodalomtörténetében*, de

az ifjú szerzők még a konzervatív oldalról kapott fricskákat is dicséretnek tekintették. Ez a visszhang nemcsak a disszertációk jó színvonalának volt köszönhető, hanem annak is, hogy egyikük-másikuk a téma első monografikus feldolgozásának számított.

Egy-egy professzor mentalitásáról valaha az is sokat mondott, hogy kiket hívott vagy engedett magántanárnak maga mellé. Sík Sándor a legkorábban Galamb Sándort, drámatörténetünk érdemes monográfusát, majd a magyar kódexek specialistáját, Timár Kálmánt habilitálta. A legközelebb mégis csak saját tanítványai álltak a szívéhez: egy új, modern irodalom-

történész-generáció jelentkezését látta bennük. Ilyen volt mindegyiknél Szerb Antal, akit még a pesti piaristák diákjaképp fogadott az egyik legkedvesebb tanítványának, később jó barátjának. (Kettejük kapcsolatáról és a lelkes tanítvány Sík-rajongásáról: l. Poszler György *Szerb Antal*. Bp., 1973. 20—23, és a továbbiakon is.) A habilitációra, bár Sík Sándor korábbi munkáit is sokra tartotta, sőt gyakran idézte előadásai során, a nagy port felvert *Magyar irodalomtörténetének* megjelenése adott alkalmat. Sík Sándor ugyan nem mindenben értett egyet vele, és különösen azokat a stílusába beszívargott s valóban nem mindig sze-

rencsés szellemeskedéseket kifogásolta, amelyeket épp Szerb Antal szavait használva, akár „neofrivól”-nak is nevezhetnénk. Nem kifogásolta viszont, sőt kifejezetten helyeselte azt, ami Szerb koncepciójában a Nyugat irodalomszemléletének folytatása és rendszerezése volt. Hogyan is ne helyeselte volna, hiszen, mint már többször utaltunk rá, ő sem állt távol ettől a felfogástól, sőt helyenként annak a visszhangját is felismerhette, amit Szerb Antal még gimnazista korában hallott tőle. A szegedi kar még 1935-ben magáévá tette a javaslatot, amit Sík Sándor és Zolnai Béla nyújtottak be. A rehabilitációk azonban csak akkor váltak érvé-

nyesekké, ha azt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium jóváhagyta, és a jelöltet *venia legendi*-vel, azaz az egyetemi előadások jogával ruházta fel. A minisztérium azonban a *Magyar irodalomtörténet*ért támadások, nem utolsósorban pedig néhány konzervatív budapesti professzor hatására azzal a gondolattal foglalkozott, hogy nem hagyja jóvá a kar határozatát. Ebben viszont ez utóbbi törvényes jogai megsértését látta és arra hivatkozott, hogy a jóváhagyás megtagadása a kar tudományos kompetenciájának kétségbe vonását jelentené. A hosszú ideig tartó, jórészt szóbeli tárgyalásokra szorító, ezért közelebről nem doku-

mentálható huzavona mégis az egyetemi autonómia győzelmével végződött; Szerb Antal 1937-ben végül megkapta az egyetemi előadások jogát. Hogy valóban nem könnyű harc volt ez, Sík Sándor egyik elejtett szavából tudom: egy alkalommal ugyanis azt hallottam tőle, hogy a Szerb-ügy csaknem a katedrájába került, de hiába kérdezősködtem tovább, csak annyit mondott: „Ne beszéljünk róla, nagyon csúnya história volt.” 1940-ben már az egyik tanítványát habilitálhatta, Ortutay Gyulát, azért ő, mert a néprajzi tanszék időközben megszűnt Szegeden, de a választott tárgykörben (a magyar népköltészet története) az iroda-

lomtörténeti tanszék is illetékes volt. Később, és ez ismét bátor kiállás volt, az érdemesebb magántanároknak kijáró címzetes nyilvános rendkívüli tanári címre is előterjesztette, ennek elnyerése azonban már csak 1945-ben történhetett meg, mert a kar egyes tagjai élesen tiltakoztak a baloldali politikusnak ismert Ortutay kitüntetése ellen. Egy másik tanítványa, e sorok írója 1943-ban lett magántanár tanszéke mellett. 1947-ben a némiképp szintén tanítványának tekinthető Rónay György, az akkor már ismert katolikus író habilitását is elindította, erre azonban már nem kerülhetett sor, Sík Sándornak ismét politikai élű

sajtótámadást kellett elszenvednie miatta.

Igen, akkortájt már olyanok is akadtak, akik „reakciós”-nak nevezték, pedig most már aligha kell sok szót vesztegetnünk annak a bizonyítására, hogy Sík Sándor egyike volt azoknak a keveseknek, akik merészen túlléptek a katedrákon akkor még általánosnak mondható hagyományos látásmód határain, és legalábbis közel állt ahhoz a vonalhoz, amit a Nyugat esszéistái húztak meg, és ami Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetében* érte el a csúcát. Egyetemi előadásaiból és a bennük rejlő szintézisből azonban, mint láttuk, már korábban egy olyan, sokban hasonló,

azaz a „nyugatos” ízléshez, szemlélethez közel álló és a modern íróinknak is jelentőségükhöz illő helyet biztosító teljes magyar irodalomtörténet bontható ki, amely mélységében, eredetiségében sem marad el kortársai hasonló munkái mögött. Ha pedig a maga nemében csaknem egyedülálló esztétikai rendszeréről sem feledkezünk meg, valóban nem késlekedhetünk annak a kimondásával, hogy Sík Sándorban nemcsak a katolikus költészet megújítóját becsülhetjük; a múlt magyar tudósai között is nagyobb hely illeti meg, mint amennyi eddig kijárt neki.

BIBLIOGRÁFIA

Bibliográfiánk nem sorolja fel Sík Sándor még összegyűjtésükre váró kritikáit, a pusztán pedagógiai vagy népszerűsítő természetű könyveit, publikációit és a lelkipásztori tevékenységével kapcsolatos műveket. Az utóbbiakból néhány a válogatott írásokat tartalmazó gyűjteményben (*A kettős végtelen*. Bp. 1969.) olvasható.

SÍK SÁNDOR MŰVEI

Versek

- Szembe a nappal*. Bp., 1910.
A belülvalók mécsé. Bp., 1912.
Sík Sándor költeményei. Bp., 1916.
Maradék magyarok. Bp., 1919.
Csend. Bp., 1924.
Sarlós Boldogasszony. Berlin, 1928.
A boldog ember inge. Bp., 1930.
Fekete kenyér. Bp., 1931.

282

- Advent*. Szeged, 1935.
Magányos virasztó. Bp., 1936.
Az Isten fiatal. 1940.
Sík Sándor összes versei. 1910–1940. Bp., 1941.
Gyöződ-e még? 1941.
Tizenkétszillagú korona. Bp., 1947.
Őszi fecske. Bp., 1959.
Áldás. Bp., 1963.
A kétarcú angyal. Válogatott versek. In: *A kettős végtelen*. Bp., 1969.
Sík Sándor összegyűjtött versei. Bp., 1976.; *Zsoldros könyv*. Bp., 1923.; Részben átdolgozott kiadásai: Bp. 1936.; 1955., 1961.
A himnuszok könyve. A keresztény himnuszok magyarul és latinul. Bp., 1943.

Dramai művek

- Ébredés*. Bp., 1916.
Salamon király gyűrtáje. (Misztérium) Győr, 1916.
Alexius. (Misztérium) Bp., 1916. és 1937.
Zrínyi (Tragédia öt felvonásban). Bp., 1923.
A montecasalei erdő. (Dramai kép). Bp., 1929.

283

István király. (Tragédia három felvonásban)

Bp., 1934.

Testvérek. (Dráma négy felvonásban).

(Kézirat).

Égigérő torony. 1943. (In: *A kettős végtelen.*)

Egyéb szépirodalmi munkák

Hét szép história. (Elbeszélések) Bp., 1931.

A szeretet brevidriuma. (Juhász Vilmossal)

Bp., 1947.

Irodalomtudományi munkák

Önálló kötetek

Mindszenty Gedeon élete és költészete. Bp.,

1910.

Kölcsey Ferenc, az ember, a gondolkodó, az író.

Bp., 1924.

Gárdonyi, Ady, Prohászka. Bp., 1910.

Pázmány, az ember, és az író. Bp., 1939.

Zrínyi Miklós. Bp., 1941.

Estztétika. I—III. Bp., 1943.

Az olvasás tudománya. Bp., 1948. (Nem jelent meg, és csak egy korrektúra-példányban ismeretes)

Folyóiratokban és gyűjteményes

kiadványokban megjelentek

Verselésünk újabb fejlődése. Irodalomtörténet 1918.

Faludi Ferenc és a nyugateurópai verselés. Irodalomtörténet 1921.

Kiss József. A Kisfaludy Társaság Évlapjai 1921.

Négyesy László és a XX. századi irodalmunk. Irodalomtörténet 1931.

Móra Ferenc, a költő. Katolikus Szemle 1935.

Egyetemeség és forma. Vigilia 1936.

Arany János. Szegedi Füzetek 1936.

Vajda János títka. Katolikus Szemle 1937.

Juhász Gyula. In: Juhász Gyula összes versei. Kecskemét, 1940.

Harsányi Kálmán. In: Kődlovagok. Szerkesztette Thurzó Gábor, Bp., 1941.

A magyar romantika kérdései. Irodalomtörténet 1943.

Tömörkény István három színműve. Bevezető a hasonló című kiadáshoz. Kecskemét, 1943.

Pázmány. In: Pázmány Péter remekei. Magyar Századok. Bp., 1944.

A magyar költők istenélménye. In: *A kettős végtelen.* Bp., 1963. (A tanulmány 1948-ból való.)

Az örök Ádý. Vigilia 1949.

Szent Jeromos barlangja. Az irodalom lelkei életei jelenőségéről. Vigilia 1951.

Emlékezés Arany Jánosra. Vigilia 1957.

A százéves Ember tragédiája. Vigilia 1961.

Egyetemi előadásairól készült jegyzetek

Az előadásairól készült jegyzetek hol kisebb, hol nagyobb összevonásokkal tartalmazzák a professzor szavait, gondolatmenete azonban rekonstruálható belőlük. Egy-egy témakört néha többször is előadott, de sohasem ismételte a korábban elhangzottakat, az azonos vagy hasonló címek tehát egymástól különböző szövegekre utalnak. Valamennyi jegyzet sokszorosított formában és Szegeden készült. Felsorolásunk csak az általunk ismert jegyzetekre utal és nem lehetetlen, hogy néhány címmel még bővíthető.

A könnyebb áttekintés végett a felsorolás alapjául a témákat, és nem az időrendet választottuk.

A régi magyar líra. (A líra esztétikájával.) 1934.

A középkor magyar irodalma. 1940.

A magyar líra a XVI. században. 1934.

A XVII. század. 1933.

A magyar barokk. 1937.

Zrínyi Miklós. 1931.

Csokonai kora. 1941.

Kazinczy kora (Kazinczy, Batsányi, Dayka.) 1930.

Kazinczy és kora (Csokonai, Fazekas, Virág, Kölcsey, Berzsenyi.) 1931 – 32.

Kazinczy kora. 1942.

Vörösmarty kora. 1942.

A XIX. század magyar irodalma. 1933.

Petőfi és kora. 1934., *Petőfi és kora.* 1939.

Arany János és kora. 1939.

A realista regény a magyar irodalomban. 1940.

A magyar költészet a millennium után. 1930.

Prohászka, mint tró. 1932.

Újabb magyar remekművek elemzése (Ádý, Babits, Móricz, Szabó Lőrincz, Illyés Gyula, József Attila stb.) 1941.

A drámai formák fejlődése. 1930.

A magyar dráma elmélete és története. 1942.

Bevezetés az irodalomtudományba. 1934.

Esztétikai alapfogalmak. Századok 1934.
Ritmika, és versolvasás tudománya, 1937.
Esztétika. 1939.
A magyar irodalom az iskolában. 1941.

A SÍK SÁNDORRÓL ÍRT TANULMÁNYOKBÓL

Az életrajz

Egyes állomásai a legjobban RÓNAY GYÖRGYnek a már idézett *A kettős végtelen* c. kötethez írt bevezetéséből ismerhetők meg.

Teológiai nézeteiről: JELENITS ISTVÁN utószavai Sík Sándor összegyűjtött versei. Bp., 1976.

Néhány máshonnan jórészt ismeretlen adat HEGYI BÉLA: a Vigilia beszélgetésében Sík Endrével. Vigilia 1973. 614.

A költőről

RÓNAY GYÖRGY: A kettős végtelen. Sík Sándor válogatott munkái. Bp. 1969. Bevezetés. Az ősz dicsérete. Vigilia 1959/2.

SÁNDOR ISTVÁN: A költő. (Uo.);

JELENITS ISTVÁN (i. m.)

A versekről és a drámákról írt kritikák közül az alábbiakat emeljük ki:

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Szembe a nappal. Élet 1910.

TÓTH ÁRPÁD: Sík Sándor versei. Nyugat 1917. I. 588.

TÓTH ÁRPÁD: Két alkalmi versesfüzetről. (Sík Sándor és Ritoók Emma verseiről). Nyugat 1920. I. 223.

ILLYÉS GYULA: A boldog ember inge. Nyugat 1930. II. 213.

SZERB ANTAL: A fekete kenyér. Nyugat 1932. I. 67.

ILLYÉS GYULA: Katolikus költészet. Nyugat 1933. I. 303.

SCHÖFFLIN ALADÁR: Színházi bemutatók. Nyugat 1933. II. és 1937. I. 313.

Az irodalomtudósról

SCHÖFFLIN ALADÁR: Ady és a konzervatív kritika. Nyugat 1929. II. 494.

FÖLDÉSSY GYULA: Gárdonyi, Ady, Prohászka. Századunk 1929. 433.

HALÁSZ GÁBOR: Pázmány. Protestáns Szemle 1939/12.

SZERB ANTAL: Pázmány. Nyugat 1939.

SZERB ANTAL: Sfk Sándor Esztétikája.

Nyugat, 1943.

NAGYPÁL ISTVÁN [SCHÖPFLIN GYULA]:

Zrínyi. Nyugat 1941. I. 33–34.

HAMVAS BÉLA: Sfk Sándor Esztétikája.

Esztétikai Szemle 1943. 63.

MÁTRAI LÁSZLÓ: A két világháború közötti

korszak esztétikájáról. Művészettörténeti

Értesítő 1973/2.

SZERDAHELYI ISTVÁN: A magyar esztétika

története. 1945–1975. Bp., 1976.

A gimnáziumi tanárról és a professzorról

KARDOS KLÁRA: A professzor. Vigiliy

1959/2.

ORTUTAY GYULA: Az első szegedi évek.

Vigilia 1959/2.

BOLDIZSÁR IVÁN: Ortutayval emlékek fölé

hajolva. Élet és irodalom 1973. június

31.

LUKÁCS LÁSZLÓ: A szeretet pedagógusa.

Vigilia 1973/9.

POSZLER GYÖRGY: Szerb Antal. Bp., 1973.

20–23.

RÓNAY LÁSZLÓ: Sfk Sándor irodalomszem-
lélete. Vigilia 1973/9.

BARÓTI DEZSŐ: Kortárs útlevelére. Radnóti
Miklós 1909–1935. Bp., 1977.